

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра всесвітньої історії

На правах рукопису

ЦИГАН ІВАН ВОЛОДИМИРОВИЧ

**ІСТОРІЯ СЕЛЯНСТВА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ НА ПРИКЛАДІ СЕЛА ПОЛАПИ**

Спеціальність: 014 Середня освіта

Предметна спеціальність : 014.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)

Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

Каліщук Оксана Миколаївна

доктор історичних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____
засідання кафедри _____
від _____ 2025р.

Завідувач кафедри
(_____) _____
(підпис) ПІБ

Луцьк – 2025

АНОТАЦІЯ

Циган І. В. Кваліфікаційна робота. Історія селянства Речі Посполитої та Російської імперії на прикладі села Полапи. На правах рукопису

У магістерській роботі досліджено історію **селянства** Речі Посполитої та Російської імперії на прикладі села Полапи в період з 1569 р. до 1917 р. На основі опрацювання відомої наукової літератури, архівних джерел та свідчень старожилів проаналізовано економічні, соціальні, культурні та політичні аспекти життя селян; основні натурально-грошові повинності селян Речі Посполитої та Російської імперії, а також окреслено роль державної політики в житті селянства. Проаналізовано історію виникнення назви села Полапи, перші підтверджені згадки, детальні відомості про храми, релігійну обрядовість та традиції, а також вплив обох держав на долю українського селянства. У роботі розкрито основні тенденції соціально-економічного розвитку села і висвітлено адміністративні особливості. Показано особливості трансформації громади під впливом імперської політики, нових реалій в умовах царських реформ, церковних нововведень та вплив втягнення Полап у Першу світову війну, що мали для неї вирішальне значення. Розкрито наслідки тривалого перебування селян-полапців під владою Речі Посполитої та Російської імперії. Розроблено методичні рекомендації щодо використання матеріалів магістерського дослідження у шкільному курсі історії та створення окремого факультативу в Полапівському ліцеї. Значна кількість джерел та спогадів старожилів дозволяє вчителю активно залучати їх на уроках для як приклад, щоб тема краще сприймалася дітьми. Матеріали роботи можуть бути дуже корисними для вивчення краєзнавчої історії. Детальний опис традицій та релігійної обрядовості допомагають простежити збереження історичної пам'яті селянства. У дослідженні наведено багато маловідомих фактів про село Полапи, вивчення яких сприятиме підвищенню рівня зацікавленості школярів та популяризації локальної історії в цілому.

Ключові слова: Річ Посполита, Російська імперія, селянство, Полапи, краєзнавство.

ABSTRACT

Tsygan I. V. Qualification work. History of the peasantry of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Russian Empire using the example of the village of Polapy.

The master's thesis examines the history of the **peasantry** of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Russian Empire using the example of the village of **Polapy** in the period from 1569 to 1917. Based on the study of well-known scientific literature, archival sources and testimonies of old-timers, the economic, social, cultural and political aspects of the life of peasants are analyzed; the main in-kind and monetary obligations of peasants of the **Polish-Lithuanian Commonwealth** and the **Russian Empire** are also outlined, and the role of state policy in the life of the peasantry is also outlined. The history of the origin of the name of the village of Polapa, the first confirmed mentions, detailed information about temples, religious rituals and **traditions**, as well as the influence of both states on the fate of the Ukrainian peasantry are analyzed. The work reveals the main trends in the socio-economic development of the village and highlights administrative features. The features of the transformation of the community under the influence of imperial policy, new realities in the conditions of tsarist reforms, church innovations and the impact of the involvement of Polapy in the First World War, which were of decisive importance for it, are shown. The consequences of the long stay of the Polapy peasants under the rule of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Russian Empire are revealed. **Methodological recommendations** have been developed for the use of master's research materials in the school history course and the creation of a separate elective in the Polapy Lyceum. A significant number of sources and memories of **old-timers** allows the teacher to actively involve them in lessons as an example so that the topic is better perceived by children. The materials of the work can be very useful for the study of local history. A detailed description of traditions and religious rituals help to trace the preservation of the historical memory of the peasantry. The study provides many little-known facts about the village of

Polapy, the study of which will contribute to increasing the level of interest of schoolchildren and popularizing local history in general.

Key words: Polish-Lithuanian Commonwealth, Russian Empire, peasantry, Polapas, local history

ПЛАН

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. СЕЛО ПОЛАПИ В ДОБУ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (КІНЕЦЬ XVI-XVIII ст.).....	11
1.1. Історико-географічна характеристика села Полапи.....	12
1.2. Господарське життя та побут селян.....	13
1.3. Релігійне та культурне життя громади.....	14
РОЗДІЛ 2. ПОЛАПИ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ XVIIIст. - 1917 р.).....	18
2.1. Включення села Полапи до складу Російської імперії.....	18
2.2. Соціально-економічне становище селян.....	19
2.3. Економічні та культурні зміни наприкінці XIX – початку XX століття.....	21
РОЗДІЛ 3. СЕЛО ПОЛАПИ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ.....	25
РОЗДІЛ 4. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ТРАДИЦІЇ В СЕЛІ ПОЛАПИ.....	28
4.1 Спогади старожилів як відображення селянського досвіду.....	28
4.2 Традиції, що збереглись з минулих епох.....	29
РОЗДІЛ 5. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ ЯК КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ	52
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Актуальність теми дослідження пов'язана із збільшенням інтересу дослідників до питань вивчення історії розвитку українського селянства. Саме селяни на протязі століть становили більшість населення держави, зберігши традиції та забезпечивши господарсько-економічну основу для держави, власну мову та культурні цінності. Досліджуючи становище селянства у 1569-1917 рр. можна значно глибше зрозуміти соціально-економічні процеси, що відбувалися на теренах Волині під владою Речі Посполитої та Російської імперії. Дане дослідження дає змогу простежити на конкретному прикладі села Полапи загальноісторичні відомі тенденції. Саме тому вивчення історії на прикладі Полап дозволяє відтворити особливості життя селянства виявляючи впливи державної політики та їх адаптацію до нових викликів, а також основні риси культурно-повсякденного життя. Перехід від польсько-литовського до російського панування в Полапах, адміністративно-територіальні зміни та нові реформи – все це прямо позначилося на житті селянства, формуючи їх політичний світогляд, поведінку і суспільну свідомість.

Актуальність теми зростає і в вивченні релігійного контексту Берестецької церковної унії 1596 р.. Приклад села Полапи дає можливість простежити як інтереси держав вплинули на духовне життя та традиції селянства. Факти з візитацій, описів та архіву сприяють глибшому розумінню історичних передумов та наслідків. Зокрема, проблема переходу релігійної громади спочатку в унію, а пізніше назад, дає можливість значно глибше зрозуміти складність та неоднозначність цієї події. Значний інтерес для досліджень становить діяльність в Любомльському старостві (1658-1664рр.) видатного гетьмана Івана Виговського. У магістерській роботі подані маловідомі факти його спроб втілити у життя Гадяцький договір 1658 року. Незважаючи на численні наукові дослідження, присвячені вивченню побуту, традицій та історії селянства, тема залишається актуальною для регіонального краєзнавчого вивчення. Цікавим є те, що у дослідженні подано розділ у якому

простежено як традиції з часів перебування селян під владою Речі Посполитої та Російської імперії збереглися в селі до цього дня. Не менш важливим є педагогічний аспект дослідження. Освітній процес у закладах середньої освіти має на меті не тільки сформувати в учнів розуміння основних історичних подій, але й здатність самотійно усвідомлювати їхні причини, особливості та наслідки. Саме тому тема може інтегруватись у навчання як приклад, що допоможе дітям розвинути необхідні навички. Робота заслуговує особливої уваги при вивченні історії села Полапи, адже в ній подані маловідомі факти, які допоможуть заповнити прогалини минулих краєзнавчих досліджень. Матеріали дослідження дають нову інформацію про історію селянства в Полапах, що може бути використана для створення в Полапівському ліцеї факультативу “Історія рідного краю”. Таким чином, тематика вивчення історії селянства Речі Посполитої та Російської імперії на прикладі села Полапи є безумовно важливою працею. Воно необхідне не тільки для розуміння локальних процесів, але й для значно ширшого осмислення та аналізу соціально-культурних змін у ранньомодерний та модерний період.

Метою дослідження є всебічне висвітлення історії селянства на прикладі села Полапи від часу його входження в 1569 р. до складу Речі Посполитої, і до подій Лютневої революції в Російській імперії 1917 року. Отримані матеріали передбачено використати як краєзнавчий матеріал для застосування на уроках в закладах середньої освіти.

Відповідно до означеної мети було сформовано наступні **дослідницькі завдання**:

1. Визначити історико-географічні особливості назви села Полапи.
2. Охарактеризувати економічне становище селянства Полап у період Речі Посполитої.
3. Розкрити особливості переходу села до складу Російської імперії після 1795 року.
4. Визначити основні напрямки розвитку Полап наприкінці XIX – на початку XX століття.

5. Простежити вплив Першої світової війни на життя селянства в Російській імперії.

6. Розробити методичні рекомендації для використання матеріалів магістерського дослідження в шкільній освіті.

Об’єктом дослідження є селянство українських земель у період перебування Волині у складі Речі Посполитої та Російської імперії.

Предметом дослідження є соціально-економічне та культурне становище селянства на прикладі села Полапи, а також можливість використання зібраних матеріалів у шкільному курсі історії та краєзнавства.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від входження села Полапи після Люблінської унії у 1569 р. до складу Речі Посполитої до подій Лютневої революції 8-16 березня (23 лютого – 3 березня) 1917 р. в Російській імперії.

Історіографія. Одним із найгрунтовніших досліджень про історію селянства є відома досить поширена праця «Історія українського селянства: Нариси у 2-х томах» (Київ: Наукова думка, 2006), що була створена спільними стараннями колективу Інституту історії України НАН України за редакцією В. А. Смолія. 1 том, включає в себе 632 сторінок та включає аналіз генези українського селянства починаючи з найдавніших часів до кін. XVIII ст. У виданні докладно розглянуто особливості трансформації сільського укладу життя в соціально-економічній сфері, систему землеволодіння, а також взаємовідносини з державною владою.[52] У праці П.М. Батюшкова “Волинь. Історичні долі південно-західного краю” подані детальні відомості про Любомльське староство часів гетьмана І. Виговського, де серед церковних парафій фігурує і полапська.[46] Село Полапи згадав відомий дослідник О. Цинкаловський в своїй визначній праці «Стара Волинь і Волинське Полісся». У ній він охарактеризував географічне положення села, назвав детальну кількість домів та місцевого населення. У роботі згадується дерев’яна Успенська церква Пресвятої Богородиці із відміткою про те, що вона побудована на місці старої.[63] Польський науковець Сиговський П.О. присвятив свою роботу храму

с. Полапи написавши “Про церкву Святого Микити в Полапах поблизу Любомля у 18 столітті, про її ікону Діви Марії з гілочкою, відому своїми благодатями”.[60] У своїх численних роботах відомий любомльський краєзнавець О. Остапук часто описував історію села. Він написав працю “З історії церкви с. Полапи Любомльського району” (Волинська ікона: дослідження та реставрація: матеріали XIX міжнар. наук. конференції, м. Луцьк. Луцьк: Волинський краєзнавчий музей, 2012). У ній йдеться про дерев’яну церкву побудовану в 1868 р. на честь Успіння Пресвятої Богородиці та деякі відомості зі спогадів старожилів.[57] Далі історик писав працю “Гетьман Іван Виговський і Любомльщина” в якій інформує про діяльність гетьмана як видатного Любомльського старости 1659-1664 рр., який захищав православ’я і в тому числі полапську громаду від тиску унії.[56] “Зміни адміністративного поділу Любомльщини” присвятив історії входження місцевих парафій в унійну адміністративну систему та формування Любомльського деканату.[58] Олександр Остапук детально описував історію села Полапи в дослідженні “Минуле і сучасне Волині і Полісся: Шацьке поозер’я у світовій та українській історії. Матеріали XIV міжнародної наук. істор.-краєзнавчої конференції”.[54] Маляс Н.О. написала статтю “Село Полапи”. У ній вона подала матеріали на основі свідчень старожилів, опису Успенської церкви та додала легенду про походження села.[53]

Географічні межі. Село Полапи, Ковельського району, Волинської області розташоване на пн. захід за 14 км від Любомля. Географічні координати якого 51* 18; пн. широти та 23*56; сх. довготи.

Апробацію дослідження було здійснено в ході публікації тез у збірнику матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів “Україна у світовому просторі: минуле і сучасність” м. Луцьк, 29 квітня 2025 р.; упорядники Н. В. Кінд-Войтюк, Д. Г. Гусак. Луцьк, 2025. 186 с.[62] та в ході обговорення на засіданні кафедри всесвітньої історії.

Методи дослідження. Для даного дослідження застосовувались системні підходи для вивчення історичних процесів . Переважно такі методи:

аналітичний, порівняльний, історико-критичний, джерелознавчий, усноісторичний та історико-локальний (мікроісторія).

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, 5 розділів і 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел. У вступі розкрито актуальність теми, мету, завдання, методи, предмет та об'єкт, апробацію, хронологічні та географічні межі дослідження. У висновках наведено підсумки магістерської роботи.

РОЗДІЛ 1. СЕЛО ПОЛАПИ В ДОБУ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (КІНЕЦЬ XVI-XVIII ст.)

1.1. Історико-географічна характеристика села Полапи.

Точної дати заснування села Полапи наразі немає. У дослідженні Олександра Остапюка “Зміни адміністративного поділу Любомльщини” вказано, що в люстрації Любомльського староства 1564 року Полапи було серед населених пунктів староства.[58] Це вкотре підтверджує, що село існувало як адміністративна одиниця ще в XVI столітті, за часів Речі Посполитої. Воно належало до Холмської землі, що входило в склад Руського воєводства. Село Полапи підпорядковувалося старості. Люстрації були розроблені в Речі Посполитій для перевірки королівських маєтків, староств і їх доходів.[58] Аналіз цих джерел дає змогу точно вважати точно, що вже в середині XVI століття Полапи існували й були адміністративно враховані до Любомльського староства.

Назва села за легендою походить від історії, коли по лапах собаки знайшли кріпака, що втік із-за р. Західного Буга і тут оселився. Відомий дослідник О. Цинкаловський в своїй праці “Стара Волинь і Волинське Полісся” згадує назви “Полапи” або “Полопи”.[63] На старих польських картах село позначено як “Polary”.

У 1759 р. є ще одна згадка, що село входило до Любомльського староства.

1.2. Господарське життя та побут селян

Основною галуззю в селі було землеробство та тваринництво.[59] Станом на 1564 рік в селі Полапи проживало 26 кметів на 12 дворищах, які щорічно сплачували державний податок по 14 грошів, по десять яєць, які оцінювались в половину гроша, по 2 курки ціною 2 гроші. Селяни змушені були відпрацьовувати панщину. Також сплачували данину вівсом 70 корців на рік, ціна одного складала 15 грошів. Меду надходило по 29 відер або четвертей в рік, які прирівнювались до суми в 2 марки. Щороку давали чиншу на 10 грошів із 5 загородників. П'ятий давав 2 флорини і відкуповувався від праці. Також

податки були і м'ясом: стаційна яловичина в 2 флорина та вепра, що прирівнювали до 48 грошів. [60]

Неподалік на північ від села були озера, річка та інші водойми. В самих Полапах відомо про ставок, що приносив прибуток на 8 флоринів. Відповідно було поширено рибальство і теж рибалки платили податки. Відомо, що двоє мали вільний вилов на рибу і сплачували по 12 грошів щорічно. Поширювався податок на овець, власник зобов'язаний був платити 20-ту частину, а від 34 голів по 12 грошів за кожного і 5 ягнят, що вартували 6 грошів. В Полапах були сукновальня та млини, які в засушливі роки пересихали і мали платити 15 флоринів та 1 гріш. Кметі були змушені орати своїм плугом кожен по 9 днів в рік, а також косити та загібати сінокоси і щорічно привозити по 5 фір деревини. У селі Полапи загальна сума всіх зібраних податків згідно з люстрацією 1564 р. сягала 171 флорин і 4 гроші.[60] Станом на 1564-1565 рр. більшість населених пунктів Любомльщини вже не використовувало застарілу систему для здійснення землекористування дворів. Натомість було впроваджено переведення селянства на лани.[52] Однак, Полапи ще мали дворища і ця система затягнулася на декілька десятирок і навіть ще в першій пол. XVII століття.[56]

1.3. Релігійне та культурне життя громади

Любомльська земля ще з XV ст. належала до Холмської дієції. Після Берестецької унії 1596 року до уніатів була передана православна церква. Холмська єпархія, як і більшість єпархій Речі Посполитої, приєдналася до унії з Римською церквою. У 1605 р. був проведений Синод в ході якого утворювались 10 деканатів, один із них Любомльський. З цього часу більшість церковних парафій у Любомльському деканаті вже перейшли до унії. У кожному деканаті був свій декан, що здійснював свою діяльність від представляючи біскупа дієції. Це введення мало на меті покращити управління дієції. Декан був посередником між біскупським та нижнім духовеством. Є перелік священиків, що здійснювали богослужіння. [58]

З 1619 по 1620 рр. о. Лука. 1 січня 1620 року відповідно з наказом

владики Афанасія Пакости в м. Любомль було проведено “Собор” священнослужителів любомльської протопопії. У ньому брав участь настоятель полапівської парафії клірик Лука. Тоді громада села входила до Холмської дієції. У 1620-х рр. зафіксована в Любомльщині була досить поширена практика грубого тиску на духовенство. Є факти втручання в особисте життя, побої, крадіжки і навіть вбивства.[55]

Нова унійна система формувалася у XVII ст. з великими труднощами. В джерелах стверджується, що після переходу в унію церква пережила чимало страждань та тиску від польської влади. Наприклад 4 серпня 1639 року священник с.Полапи Кирило Лукашевич подав скаргу на Яна Оржеховського, який був любомльським підстаростою і ще на його слугу Венцковського та Семена Антоновича, який був війтом, через різноманітні нападки. Клірик стверджував, що вони напали на нього та його будинок зі зброєю, обізвали зневажливими словами, побили та ще й пограбували вкравши з хліва двох волів і не повернули назад. Священнослужитель Кириак за єпископською вказівкою 27 березня 1649 р. був заарештований в любомльському підземеллі та закритий там на певний період. Згодом настоятеля відпустили.[54] В другій половині XVII -початку XVIII ст. унія стала домінуючою християнською конфесією на Волині. [55]

У 1659-1664 рр. старостою Любомльського староства був Іван Виговський. Королева Людовіка Марія надала йому 20 травня 1659 р. привілей на цей маєток, адже король Ян Казимир попросив її це зробити і надав відповідну грамоту на Любомль 4 червня 1659 р. Польський сейм 4.06.1659 р. затвердив королівський привілей наданий гетьману І. Виговському. Його підписав засновник містечка Опалин (Любомльське староство) Лукаш Бнін Опалинський. У документі мова йде про те, що Івану Виговському дарується Любомльське староство на вічні часи. Він мав право здійснювати продаж, віддавати чи подарувати колегам, на храм, а ще давати на шпиталі чи школи, семінарії.

Також гетьману налажели всі доходи, фільварки, містечками та

навколишніми селами. Коли Виговський став старостою Любомльського староства, то був єдиним гетьманом в Речі Посполитій, який почав реалізовувати на ділі відродження православної віри. Пункти Гадяцької угоди 1658 р., щодо релігії гарантували поступки православним. Він домігся виведення всіх 13-ти парафій з-під юрисдикції єпископа уніатської церкви Якоша Суші. У кожному з цих приходів почали здійснювати богослужіння православні священики. Іван Виговський опікувався місцевими церквами і час від часу щось дарував. Серед них були храми в селах: Полапи, Хворостів, Головно. Подарував ікону одній з любомльських церков, яка зберігалась там до кін. XIX ст. У 1660 р. гетьман подарував полапівській церкві земельний наділ. 10. 02. 1661 р. Виговський повідомив в привілеї, що має намір збудувати церкву в с. Нудиже, а місцевому настоятелю подарувати земельний наділ.

19 березня 1664 р. поляки розстріляли славного гетьмана. У зв'язку з цією подією в Любомльському старостві православ'я перебувало вже без свого захисника і король Ян Казимир знівелював своє попереднє рішення віддавши місцеві церкви (в тому числі і в с.Полапи) назад уніатам. Тож православна віра в Полапах на короткий термін (на 6 років) завдяки діяльності гетьмана Івана Виговського була збережена. [56]

Згодом церква в Полапах була зруйнована в ході війни. Її відновили аж у 1696 р. У тому ж році є згадка, що у Холмській єпархії згадується священик Максиміліан, який здійснював богослужіння протягом 30 років до 1759 р. У 1720 р. у візитації немає згадки про малювання нових ікон. У 1721 р. В полапівській церкві були речі для здійснення літургії. Зокрема, згадується про дарохранительницю, яка була зі срібла і мала позолоту з олов'яною підставкою. Ще згадується про наявність срібних кубків, патен, ложичок та кадильниць тоді як в інших селах вони були переважно з олова чи цинку. Це відмітив у своєму запису єпископ Левицький.

Також є відомості про монстрацію з срібла та в позолоті. Євангеліє було надруковане у місті Львові і мало зелені літери на червоному тлі. Пізніше під час візитацій у 1779 та 1793 рр. згадується ще одна. Із візитацій про церковних

проходах відомо, що в період 1740-1759 рр. церква була в хорошому стані, а в кін. XVIII ст. вже старою, але достатньо збереженою. В церкві на честь св. Микити було 3 престоли. Після нього служив настоятель отець Павло Гуцель. Наступна доповнена ерекція видалась Дмитром Кобрутом Вишневецьким. У 1827 р. її передали у Волинську духовну семінарію.[60] У 1755 р. є згадка про будівництво селянською громадою другої церкви в Полапах. [47]

У 1744 р. в друкарні Почаєва св. Василя Великого була видана книга “Тріодь Пісна”, що зараз зберігається в Любомльському краєзнавчому музеї. ЛКМ КДФ-11. В цій книзі є згадка: “Сія книга глаголемая Тріодь Посна есть куплена,.. Полапской и надана вечными часы до храму С(вя)таго великомучника Никиты ц(ер)кви Полапской. А била (?) и вечными часы придан(?) церкви. Подписуется року 1757 м (еся)ца февруария 4 дня». [57]

У 1759 р. Любомльське староство з 20 парафій входило до Холмської єпархії Любомльського деканату. У записях 8 серпня 1759 р. священник Повло Гуцель здійснював роботу з реставрацією церкви та ремонт. У ній було 16 дорогоцінностей: 7 корон зі срібла, 4 зірки, 2 ланцюжки, 2 браслети та одна лампада зі срібла. Після нього настоятелем церкви в с. Полапи був отець Абранкевич, який помер 13.09. 1769 р.[60] У 1768 р. Любомльське староство в нащадків гетьмана Івана Виговського викупив коронний ловчий Францішку Ксаверій Браницький за 300000 злотих. Хоча в цей період вони були позбавлені всіх прав і вже юридично не могли продавати маєток. Це ще один важливий доказ в несправедливості розправи над Іваном Виговським (розстріляний за обвинувачення про зразу). [56]

У 1770 р. був рукоположений новий священник Старкевич. Він продовжував ремонтні роботи, розпочаті ще минулим кліриком Абранкевичем. Староста Антоній Ржевуський отримав благословення на здійснення в Полапах ремонтних праць від єпископа Рильського. Наприкінці 60-х рр. XVIII ст. реставрацію було вже завершено. Імовірно вона тривала 1770-1775 рр. Станом на 1779 р. дзвіниця стояла окремо від церкви, як і раніше. Ксьонз Кауба хотів, щоб в полапівській церкві зробили ще 2 бокових престола для здійснення мес.

Однак це затягнулось на декілька років і врешті в 1779 р. завершено. Є відомості що він лякав, що позабирає їх, якщо не будуть зроблені, адже бачив у цьому прояв не послушання і недбале ставлення Бога. Про цей випадок відомо з візитації 1785 р. однак Юліан Спорницький чи Споржний зауважив, що престולי в церкві уже стоять. Така ж ситуація була і інших випадках. Ксьонз Кауба окрім вітварів давав вказівки побудувати столи для літургічних речей, конфесіонали, шафи, лавочки та інші невеликі предмети. Він описав полапівську церкву як непристойно оздоблена, і є потреба оновлення.[60]

Звіт 1779 р. містить інформацію про появу в цьому році в с. Полапи нової книги “Євангеліє другу Почаївського”. Велике Євангеліє було оздоблено багляним оксамитом і прекашено зірками зі срібла. Книга мала гудзики, хрест зі “Страстями” , коронку та “Серафими і Тромбки в позолоті”, що була подарована Дмитрієм Єжи Кобрутом Вишневецьким у 1674 р. Згадується про наявність книги ще православного друку, і книгу вже пізнішого унійного. Коляторами парафії в с. Полапи були представники з місцевої шляхти. Більшість парафій Любомльського деканату оновлювали або частково знімали іконостаси в період кінця XVIII ст. Наприклад, у сусідньому селі Згорани збереглися тільки царські врата. Були випадки коли середина іконостасу вирізалась, щоб вітвар було краще видно, і зробити його більш католицьким. Такі дії підтверджуються в російських актах , що зараз зберігаються в українських архівах. У таких дерев’яних храмах побудованими на дубових підвалинах імовірно світло проникало через 6 вікон, що мали риштку.

У 1793 р. В ході візитації є згадка про здійснення в Палапах меси відповідно з меморіалом. У цьому ж записі перелічений деякий незбережений церковний інвентар: свічки, чаші та кадильніці. Значний інтерес становить той факт, що церква утримувалася досить добре навіть після 20 років, це відомо з візитації каноніка в 1799 р., яку здійснював Каульборг. Відомо, що навіть після декількох десятиліть церква добре збереглась. Відповідно до збережених актів, можна дізнатись, що дах храму був покритий зверху гонтом. У 1787 р. від Юліана Шпоржного є згадка про церкву св. Микити в селі Полапи. Цього року

була проведена ревізія, в якій зазначено про наявність в храмі: 9 корон (одна з яких подвоєна), 7 зірок, 2 ланцюжки і один для руки.

Церква була дерев'яною та мала дзвіницю. У 1793 р. здійснювався візит в полапівську церкву в ході якого було зазначено, що між вівтарем та стіною був вузьким прохід і немає царських воріт. З тої самої візитації відомо, що в школі навчається син священика Теодора Старкевича. У записках священика Теодора Старкевича зазначено, що у 1793 р. "... в храмі в ході візитації помітно, що престоли, стіни та дах церкви підготовлені попереднім священиком". Разом із ним в цьому році правив отець Старкевич Феодосій.[60] З 9 серпня 1794 р. по 1813 р. службу звершував Старкевич Яків Федорович.[57] У 1795 р. внаслідок III поділу Речі Посполитої с. Полапи потрапили до складу Російської імперії. [59].

РОЗДІЛ 2. ПОЛАПИ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (КІНЕЦЬ XVIIIст. - 1917 р.)

2.1. Включення села Полапи до складу Російської імперії

Відразу після приходу російської царської влади сільська громада перейшла з унії в православ'я. Священик Микола Вишневецький, що служив у сусідніх селах (ще є згадка про Полапи) не хотів покидати унію і був позбавлений посади. Це підтверджує звіт від 9 вересня 1796 року. Також підтверджено, що дерев'яна церква на честь Микити була цілком придатна для здійснення у ній церковних богослужінь. Оскільки деякі сусідні села не мали свого храму для молитви, то с. Гупали та с. Перешпа приписали до її складу. Разом парафія вже налічувала 168 дворів в яких проживало 1029 православних жильців. [60]

Храм мав свої орні землі на 2 зміни на 50 днів та на 55 косарів сінокосів. В ході візиту 1806 р. Здійснювався історичний опис майна держави. При храмі ще було збережено кілька детальний візитацій полапівської громади унійного періоду. Відповідно до візитацій 1806 р. відома сума щорічних жалувань храму. Священик мав – 120 рублів, дячок та паламар по 30 рублів кожен, а на просфорню виділялось 16 рублів сріблом. В храмі на честь святого Микити були метричні книги 1807 р. і ще поширені для Російської імперії сповідальні 1810 р. В даний період полапівська громада нараховувала 47 дворів у яких мешкало 812 православних , в Гупалах на 45 дворах 363, в Перешпі на 37 дворах 299 та в Соколі на 2 дворах 17. Ці села полапівської релігійної громади вже були у власності графині Браницької. [54]

Граф Браницький використовував церковний ліс для полювальних цілей та ведення мисливського господарства.[56] У церкві у 1828 р. згідно з архівними документами був свій дячок та паламар.[1] Вона мала в своєму володінні ліс в урочищі “Острів” між селами Згорани і Перешпа. Навколишні села, що мали свою парафію були у власності графа Францішка-Ксаверія Браницького. У 1819 р. церковну службу звершував Скульський Павло

Іванович, від 21 січня 1837 р. по 1878 р. правив Милевич Бенедикт Іванович.[2],[3] У 1844 р. в документах про полапівську церкву описувалось, що вона ще є досить міцною. Вказано, що східний верх храму, до нього добудували банирки, а на хресті пуклі позолочені. Вказується ще про іконостас збудований ще в уніатській манері, саме тому в планах приходу необхідно було його замінити зробивши новий. Церква мала достатньо начиння для здійснення богослужінь і для всього повноцінного релігійного життя парафії. Вона відносилася до п'ятого класу.[60] Станом на 1846 р. померло 34 жителя. Паномарем тоді був Іван Старкевич.[3]

У 1852 р. була вже готова документація для нового іконостасу. 225 десятин та 1077 сажнів припадало тоді на володіння полапівської церковної землі. Нажаль ревізори знищили значну частину документів, що були зібрані в ході візитацій до 1793 р. Є відомості про будівництво дому для священика. В ньому було 4 кімнати та кухня. У 1849 р. графів Браницьких позбавили володіння цими землями і села Полапи, Перешпа та Гупали перейшли у державну власність. Тепер парафія нараховувала 199 дворів в яких проживало 1700 жителів. [57]

Новий опис майна церкви в с. Полапи відбувся в 1850 році.[13] Настоятель церкви на честь святого Микити Венедикт Малєвич за Кримську війну був нагороджений георгіївським хрестом. З метричної книги відомо, що у 1861 р. в с. Полапи померло 22 людини (9 чоловічої та 13 жіночої статі).[14] Паномарем був Василій Клопотович, а благочинним священиком Ферір Левицький.[4] Найчастіше помирали від таких хвороб: гарячка, кір, чохотка.[5],[15],[21],[20] У 1862 р. є згадка, що дячком був Михайло Новосадський.[15] У 1868 р. з дерева була збудована нова церква на честь Успіння Пресвятої Богородиці.[47],[51],[61] За старим календарем її освячення відбулось 30 травня 1868 р. На початку будівництва підрядником був Антонович, але при завершенні ними стали євреї. Двіницю зробили разом із церквою.[57] З 1878 р. по 21 січня 1903 р. службу в церкві здійснював священик Яссієвич Павло.[53],[22]

2.2. Соціально-економічне становище селян

У 1895-1896 рр. в селі діяла школа грамоти в якій навчалось 13 хлопців. Їхнім учителем було призначено Івана Різенкова. Він був солдатом у відставці та мав домашню освіту. За свою роботу отримував жалування на суму 40 рублів.[57] На початку XX століття село Полапи жило спокійним, тихим життям.[53] У 1903 р. в церковно-прихідській школі вчителював Микола Жирицький.[57] Після Столипінської реформи 1906 р. відкрилась можливість створення хуторів, вона сприяла піднесенню та розвитку підприємництва в цілому. Навколо с. Полапи утворилась ціла низка хуторів окремих сімей: Сільчуків Сили і Федора, Сидняка Сильвестра, Купири Хоми, Чишия Мойсея, Деця Микити, Гуги Купріяна, Курея Трохима, Склянчука Марка, Самолюка Карпа, Лиса Григорія. Кожна сім'я отримала тепер можливість самостійно обробляти по декілька гектарів орної землі навколо села. Сільчук Федір, який проживав на своєму хуторі в урочищі «Гачища» (Пн від села) мав свою олійницю. Нею користувалися як самі господарі, так і полапці. [53]

У 1910 р. в Губернській земській управі при роботі училищної комісії було вирішено, що школи в Полапах та Гупалах застарілі, тісні та непристосовані до навчання. На базі цього висновку мало розпочатись будівництво нових навчальних закладів для освіти.[54] Згідно клірової відомості за 1911 р. в населеному пункті налічується 165 дворів і 1070 жителів.[47] Селяни-підприємці зуміли звести вітряні млини, що значно прискорило час молотіння. Зі спогадів Демчук Єви, Охманюка Миколи та Циган Марії їх було троє.[29],[26],[27] Один із них розташований на південь від сучасного полапського кладовища, а інший на місці, де зараз стоїть трансформатор (навпроти закинутого радянського млина, його побудував Бубен). Третій млин стояв на перехресті доріг поблизу старої цегельні – його звів Гуга Роман.

Дерев'яна церква на честь Успіння Пресвятої Богородиці діяла в Полапах ще з 1868 року була розташована в центрі села на місці де зараз стоїть будинок культури.[51] Чоловіки для того щоб не сидіти взимку без роботи ремонтували

кінську упряж, плели кошики, постолы, коробки, корзини та віники, а також майстрували нескладні знаряддя праці – коси, мотики, сапки, сокири, молотки, тощо. У свою чергу жінки ткали, пряли, шили одяг та займались вишиванням. Будь-яка господиня намагалася до весни напрати ниток і виткати полотно. Восени жінки йшли до ставків аби вимочити конопляні стебла, ця процедура тривала приблизно тиждень. [53]

Згодом тіпали, вичісували й микали на мички. Молоді дівчата довгими вечорами за допомогою веретен пряли нитки. Потім пряжу змотували у клубки, снували і навивали на кросна. Увесь одяг, ліжники, скатертини та радіужки – виготовляли тільки в ручну. Після того як полотно було уже готове, його заливали, щоб надати білого кольору. У суміші води з попелом із березових дров тиждень намочували полотно. Згодом збивали прадами у ставку та вибілювали його на сонці.

Кожна сім'я, навіть найбідніша, займалась вишиванням рушників, сорочок. Вишивали хрестиком, зображуючи червоно – чорні візерунки: птахи, квіти, вазони. Часто на рушниках просили щастя і здоров'я в Бога, вишивали своє ім'я й ім'я коханого. Абрамчук Олена, Маляс Марія, Максимук Василина та Демчук Єва були найкращими на селі вишивальницями. У селі ковальством займалися переважно цигани. На «Купцьовій горі» (на захід села) старший циган мав свою власну ковальню, на якій з ранку до смеркання горіло полум'я. [26]

Шостак Василь ще хлопчиком бігав до кузні, спостерігав за роботою старшого коваля, а потім побудував кузню біля своєї садиби. Виготовляв плуги, борони, мотики, сапки, підковував коней. Не останню роль грало й столярство. Вмілими майстрами цього давнього промислу були Янчук Федір, Степанюк Сидір, Ярмолюк Яким, Бубен Іван. Бондарством займалися Купира Гордій, Маляс Лукаш. Бочки цебрики та маслобойки, які вони зробили, збереглися до наших днів. Хоча в селі і були такі талановиті майстри, але майже все населення було неписьменне. [53]

2.3. Економічні та культурні зміни наприкінці XIX – початку XX

СТОЛІТТЯ

У 1896 р. на утримання церковного притча виділявся грошовий оклад на суму в 374 рублів.[57] Храм на честь Успіння Пресвятої Богородиці входив до четвертого округу Володимир-Волинського повіту Згоранського волосного правління.[47] У 1885 р. за великий вклад та старання в впорядкуванні церкви старосту Романа Челядина благословив владика. [22] З 1898 р. по 19 травня 1903 р. в полапівській церкві правив священник Жирицький Лука.[53] У 1905 р. полапівську церкву відвідав владика єпископ Володимир-Волинський Арсеній, а Фадей вже у 1913 р.[54] У наслідок впровадження Столипінської реформи 1906 р. у селян з'явилися нові можливості. Розпочалась хвиля утворення хуторських господарств.[59]

Нова реформа сприяла економічному піднесенню полапців та дала поштовх для розвитку місцевого підприємництва в цілому.[52] Через не великий проміжок часу Полапи оточувала вже ціла низка окремих хуторів. Станом на сьогодні серед відомі односадибні поселення родин: Лиса Григорія, Сільчуків Сили та Федора, Купири Хоми, Сидняка Сильвестра, Самолюка Карпа Чишия Мойсея, Деця Микити, Гуги Купріяна, Курея Трохима, Склянчука Марка. Сільська сім'я тепер отримувала можливість обробляти декілька гектарів орної землі навколо Полап. Сільчук Федір, що мешкав у своєму хуторському господарстві в урочищі «Гачища» зумів зробити свою власну олійницю. Її використовували як самі господарі, так і за проханням жителі села.[53],[45]

З 28 вересня 1906 по 1913 р. настоятелем полапівського храму був священник Турцевич Афанасій Гаврилович.[47] Чоловіки для того щоб не сидіти взимку без роботи ремонтували кінську упряж, плели кошики, постолі, коробки, корзини та віники, а також майстрували нескладні знаряддя праці – коси, мотики, сапки, сокири, молотки, тощо. В свою чергу жінки ткали, пряли, шили одяг та займались вишиванням. Будь-яка господиня намагалася до весни напрати ниток і виткати полотно. Восени жінки йшли до ставків аби вимочити конопляні стебла, ця процедура тривала приблизно тиждень. Згодом тіпали,

вичісували й микали на мички. Молоді дівчата довгими вечорами за допомогою веретен пряли нитки. Потім пряжу змотували у клубки, снували і навивали на кросна. Увесь одяг, ліжники, скатертини та радюжки – виготовляли тільки в ручну. Після того як полотно було уже готове, його заливали, щоб надати білого кольору. У суміші води з попелом із березових дров тиждень намочували полотно. Згодом збивали прадами у ставку та вибілювали його на сонці. [53]

Кожна сім'я, навіть найбідніша, займалась вишиванням рушників, сорочок. Вишивали хрестиком, зображуючи червоно – чорні візерунки: птахи, квіти, вазони. Часто на рушниках просили щастя і здоров'я в Бога, вишивали своє ім'я й ім'я коханого. Абрамчук Олена, Маляс Марія, Максимук Василина та Демчук Єва були найкращими на селі вишивальницями. У селі ковальством займалися переважно цигани. На «Купцьовій горі» (на захід села) старший циган мав свою власну ковальню, на якій з ранку до смеркання горіло полум'я. Шостак Василь ще хлопчиком бігав до кузні, спостерігав за роботою старшого коваля, а потім побудував кузню біля своєї садиби. Виготовляв плуги, борони, мотики, сапки, підковував коней. [32],[53]

Не останню роль грало й столярство. Вмілими майстрами цього давнього промислу були Янчук Федір, Степанюк Сидір, Ярмолюк Яким, Бубен Іван. Бондарством займались Купира Гордій, Маляс Лукаш. Бочки цебрики та маслобойки, які вони зробили, збереглися до наших днів. Хоча в селі і були такі талановиті майстри, але майже все населення було неписьменне.[53] У 1911 р. церква відповідно до клірової відомості отримувала дохід в 300 рублів. У її власності була присадибна ділянка землі з цвинтарем 6 десятин, орної в 65д. 2077 сажнів, сінокосів на 25 д. 421 с., а лісу на 94 д. 1288 с. Дохід що отримувався від землі в середньому складав 550 рублів щороку. Храм мав свою 21-томну бібліотеку.[57]

У 1911 р. в полапівській парафії проживало на 438 дворах 2718 православних жителів. Окрім них на 12 дворах мешкали 69 євреїв. В с.Полапи було 165 дворів на яких жило 1070 чоловік, с.Перешпа на 76 дворів – 499, с. Сокіл на 25 дворів – 138 чоловік, а в с. Гупали на 94 дворів жило 571

мешканців.[57],[63] Станом на 15.11.1912 р. в Гупалах відкрили однокласне сільське училище. На цю справу держава виділяла щорічно 390 рублів, і ще земство 261 рублів. У цій школі навчались 60 хлопців і 7 дівчат. Їхнім вчителем був Кипріан Костенко, якому виділялось жалування на суму 360 рублів і ще 60 за викладання Закону Божого. При школі була 1\2 десятина земельної ділянки. У 1913 р. полапівський храм входив до п'ятого округу Володимир-Волинського повіту.

У 1914 р. до церковного притчу входили: священик, псаломщик і ще була просфорня. Церковні землі були в декільком місцях розміщених на відстані 1-7 верстах від церковних будиночків.[57] Церква на честь Успіння Пресвятої Богородиці простояла до 13 жовтня 1943 року.[51],[43],[37] Старожили розповіли, що вона була велика і дуже красива. [33],[31] В 30-х роках ХХ була зроблена її фотографія.[44] Про це повідомляє директор Любомльського краєзнавчого музею Юрій Фініковський.

РОЗДІЛ 3. СЕЛО ПОЛАПИ У ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

28 липня 1914 року розпочалася нечувана тоді за масштабами Перша світова війна.[62] Вона стала переломом для історії Волині, яка входила ще з 1795 р. до складу Російської імперії. Бойові дії дійшли до Полап.[24] Війна принесла селу не лише нові політичні реалії XX ст., але й соціально-економічні зміни. Якщо раніше воно жило переважно спокійним аграрним життям, то тепер в епіцентрі фронтових дій. Бо на 1915 р. лінія бойових дій проходила вже через повіти Волинської губернії. Не став виключенням і Володимир-Волинський, до його і входили Полапи. З початком мобілізації царською владою було призвано в лави російської армії близько 60 % чоловічого працездатного населення та забрано більше половини коней. [53]

По найменшим підрахункам з кожного десятого двору воював принаймні один полапець. Селян-ухилянтів ловили, адже за свідченнями старожилів не всі хотіли воювати. Матері плакали проводжаючи своїх синів. У селі залишились переважно жінки, діти та старші жителі, тобто ті, хто не міг воювати. Але їхнє вкладення було теж важливим. Бо коли велися довготривалі спустошливі війни, то постачання продовольства трималось в основному на селі. Селяни, що залишились мали самотійно без чоловічої підтримки обробляти земельні наділи, виконувати державні повинності та доглядати за худобою. Забирали також полотна з хатів. Щоб все не забрали, люди почали приховувати свої речі та харчі в копанках або в лісах.[28],[53]

У ході Першої світової війни часто проводились реквізиції коней з реманентом та возами, зернових культур, і матеріалу для будівництва оборонних укріплень. У 1915-1916 рр. карта військових подій змінювалась на Волині кілька разів. Люди згадували, що через село кілька разів проходили війська. Переважно австрійські чи російські. Саме місцеве населення підлягало примусовій евакуації. За свідченнями старожилів, зафіксованих у роки радянського застою, немало сімей потрапило далеко в глибину великої Російської імперії. Найчастіше це були землі Брянської, Курської та

Саратовської губернії. Деякі оселі були знищені чи спалені під час відступу військових частин. Незважаючи на нестабільність та всі труднощі селяни намагалися зберігати елементи спокійного життя. Хоч війна була в самому розпалі, але підтримувати порядок всеодно необхідно. Тому полапці продовжили займатись господарськими справами, молитись та святкувати звичні релігійні празники. Родини переживали за своїх рідних, близьких чи друзів, які потрапили на фронт і намагались підтримувати з ними зв'язок. [53]

Під впливом війни у селян почала змінюватись та формуватись нова політична думка.[59] Загострення подій пришвидшило обмін думками, баченнями та налаштуваннями. Для багатьох зіткнення з новими викликами стало першим проявом з глобальною політикою. Формувалось нове уявлення національної ідентичності та свідомості. [52]

Маляс Юхим і Охманюк Юхим були під впливом мобілізації змушені були піти на фронт виконуючи наказ з верхівки. Малясу Юхиму вдалось пройти усю війну та повернувся додому у 1918 році, коли на всю вибухнула кривава революція. У 1916 році під час Брусиловського прориву Юхим був нагороджений Георгієвським хрестом IV ступеня. Нагороду отримав із рук брата царя Миколи II Михайла Олександровича. Колишній ветеран дуже часто розповідав про свої фронтові дороги. Найчастіше згадував про те, що війна набридла і їм і австрійцям, які стояли по другий бік річки. Солдати ходили один до одного, братались. Росіяни в австрійців міняли хліб на ром. Ніхто ні в кого не стріляв. Лише через деякий час до їхньої частини прислали нового молодого офіцера. Зранку офіцер побачив , як молодий австрієць безпечно, потягаючись, спустився до річки, щоб вмитись . Новоприбулий офіцер вхопив рушницю , прицілився, і хоч як його не просили всі , щоб не стріляв , все-таки вистрілив. На цьому мирна передишка закінчилась, знову відновились воєнні дії . На жаль, Маляс Юхим помер ще у 1987 році, забравши з собою і прізвище офіцера , назву річки , по якій проходив фронт. Не менш цікавою була доля і Охманюка Юхима, який через надзвичайну вроду і високий зріст був взятим владою у Петербург. Усю війну він служив в Ізмайловському полку, який охороняв царя.

Після поновлення самодержавства у 1917 р. він повернувся додому. [24],[25]

Ті, хто залишився у селі були евакуйовані на схід. Сім'ї Косміні, Купири, Зінчуки, Костюки та інші, клали на підводи свої вбогі речі, садовили дітей, а самі ішли пішки. Біженці, на своєму шляху, бачили устелену могилами померлих країну, люди голодували та хворіли. Але всіх запевняли, що ці нещастя лише тимчасові і що скоро біженці повернуться назад у свої рідні домівки. Та насправді війна затягнулась на цілих три роки. Завдячуючи доброму ставленні простих росіян, які надавали їм притулок, у 1918 році багато біженців повернулись на батьківщину. Хоча на шляху додому багато людей вимирало від голоду та тифу.[53]

У період I Світової війни населений пункт був окупований австро-німецькими військами. Після подій Лютневої революції 1917 р. ситуація на Волині значно змінилася. У колишній губернії створювались нові революційні формування. Населення втрачало будь-яке почуття стабільності. Прокотилась хвиля закликів до поділу поміщицьких землеволодінь. [46] Сумна картина відкрилась вдома перед прибулими в село. Домівки були понівечені, а майно розграбоване. Поля були в занедбаному стані та зарослі бур'янами. Життя довелося починати з чистого листа, але тішила думка, що вже вдома. [53]

Після війни життя у селі продовжилось, але вже на нижчому етапі розвитку. Доводилось повертатись до довоєнних показників. Дерев'яна Успенська церква в с. Полапи вистояла Першу Світову війну. Деякі речі зникли. Але селяни власними силами підтримували храм в порядку. Старожили згадували розповіді батьків, що: “Попа тоді не було, то люди самі дзвонили, молились, аби Господь зберіг село. Казали, що над Полапами стояла хмара, а куля не летіла сюди, бо Бог покривав”. Люди як і раніше важко працювали та займались різними промислами. [61],[36]

Війна принесла не тільки страждання і втрати, але й стала важливим етапом для села як культурно-соціального осередку на Волині. Перша світова зруйнувала традиційний уклад життя, але натомість дала поштовх революції, розвитку національної свідомості. Через історію с. Полапи можна побачити

контекст глибших революційних процесів, що формувались в населення, що дали поштовх то пробудження в них власного усвідомлення значущості своєю ролі в політичному та історичному житті.[59] На згадку про полеглих на полі бою поставили хрест.

РОЗДІЛ 4. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ТРАДИЦІЇ В СЕЛІ ПОЛАПИ

4.1 Спогади старожилів як відображення селянського досвіду

Селяни старожили пам'ятають легенди, перекази та інші відомості про село, яких немає в писемних джерелах. До наших часів збереглась легенда про походження села Полапи. Імовірно вона передавалась з покоління в покоління. В середині ХХ ст. на той час найстаріший житель Сидняк Давид Романович її розповів сучасникам.[53] Зараз ця легенда активно поширена на всіх сайтах краєзнавчого характеру, а інших альтернативних виявити не вдалось. [62]

Із-за р. Західного Буга від пана втік один руський кріпак разом зі своєю собакою. Збудувавши землянку, поселився жити на Кутку (Західна частина села). Інший пан із села Запілля, що знаходилося на південь від Полап, поїхав в цю місцевість на полювання. По лапах собачих слідів йому вдалось знайти втікача. Зустрівшись якось одного разу із забузьким паном на бенкеті, запільський пан розповів йому про цікаву знахідку. Той послухавши вирішив подарувати кріпака запільському панові. А той в свою чергу вирішив залишити жити втікача на тому ж місці. Так було заселено цю місцевість і з тих часів вона носила назву Полапи.[45],[53]

Завдяки усній пам'яті полапців до нашого часу зберіглися топонімічні назви урочищ навколо села: Липська, Горофейове, Маляси, Гачища, Гаївка, Жидивське, Дубина, Беретина, Вістрово, Кокоровець, Підсокілля, Хміль, Мачулища, Рудиця, Перециль, Дотіково. Також до нині використовується своєрідній давній поділ села: “Макари” (Сх села від початку до перехрестя що іде до кладовища) по вулицях Незалежності, Першотравнева, Цегельна; “Сило” (Так називають центральну частину від перехрестя біля кладовища і до повороту на с.Сокіл) по вулицях Незалежності, Садова; “Куток” (Зх частина) по вулицях Квітнева, Гагаріна, та інші. Найстаріша частина Полап.[45] Збереглись

свідчення Маляса Юхима та Охманюка Юхима, що були учасниками війни.[24],[25] Вони згадували про свої важкі фронтові дороги, про бої та відносини російських солдат з австрійськими. Солдати були виснажені і вже ніхто не хотів воювати. Було таке, що навіть обмінювались продовольством на австрійський ром.

Також в усній пам'яті зберігалась пам'ять про плач матерів за своїми синами. Про примусові евакуації, важкі випробування, походи армій через село, як люди молились про мир та як допомагали пораненим солдатам. Дякуючи за допомогу вони слали в село листи. Є згадки, що при Польщі вчитель вчив дітей історію про Першу світову війну, а також що в цей період було зведено хрест на честь тих хто не повернувся назад у Полапи.[29],[37]

Колись у був звичай садити дерево: зелений дубочок – в честь народження сина, а червону калину, як символ дівчини. І, хтозна, може, й цей могутній дуб був посаджений молодим деревцем, а може просто проріс із жолудя і є своєрідним свідком або й деревом родоводу, одного з полапських родів, що дав уже кілька поколінь, як ярусів гілок у кроні дуба. Його висота 30 м., діаметр стовбура 1,5 м., ширина крони 25 м., обхват – 6,8 метрів. [43]

4.2 Традиції, що збереглись з минулих епох

Традиції є не від'ємною частиною сільського культурно-соціального життя. Вони виражали історичну та духовну тяглість минулих епох. Їх неможливо стерти за короткий період часу, адже людина здавна вчилась та передавала далі свій досвід. Для селянина традиції це не просто певні правила, а спосіб життя суспільства набутий за час багатьох віків. В селі соціальна близькість завжди відчувалась по особливому. Тому українське селянство завдяки своєму чутливому ставленню до традицій зберегло історичну ідентичність, пам'ять та духовні цінності. Кожна епоха, подія та держава залишила в них відбиток формуючи сучасне сільське суспільство. Полапці шанували християнські свята: Пасху, дванадисяті, неділю та інші.[59],[35]

Успіння Пресвятої Богородиці є престольним святом села, що святкується 28 серпня.[29] Полапівська церква була присвячена на честь дванадисятого

свята Успіння Пресвятої Богородиці.[47] Приготування до нього розпочинається приблизно за тиждень - два. Селяни старанно прибирають свої оселі від сміття, підкрашують забори, готують багато страв та напоїв, запрошують найкращих друзів з інших населених пунктів в гості, піклуються про храм. [37]

Настоятель полапівського приходу завжди запрошував священиків з навколишніх сіл на святкове богослужіння, і кожного року на ньому присутні мінімум декілька кліриків. Разом із ними в село приїжджають багато гостей та паломників для яких накривають святковий стіл і пригощають. Це не є винятковим явищем для даної місцевості. Сусідні села теж мають свої празники і запрошують вже полапців до себе. Наприклад, с. Сильне на св. пророка Божого Ілії, с. Згорани на Дмитрія Солунського (церкві близько 300 років), м. Любомль на св. Георгія Побідоносця, с. Запілля на Миколу, с. Городно на апостола євангелиста Луки. Історично склалось що кожне з цих свят за юліанським календарем ставало празником цілого села. Бо храм будувався на честь свята чи певного святого. Так розпочинався цілий річний цикл сільських празників. [41],[36]

Старожили згадували “Що люди хто пішки, а хто конем їздили по сусідніх селах”. Після церковної служби місцеві прихожани і паломники здійснювали хресний хід кругом церкви, слухали проповідь. Далі прийнято було вступати до своїх родичів чи друзів на застілля. Потім повертались в свої хати і “порались” по хлівах. Щось подібне відбувається і на дванадесяті свята та Пасху. У ці дні православні полапці стараються припинити будь-яку роботу та відкласти суттєві справи. Неділя теж шанується місцевими мешканцями, які надають перевагу в цей день краще піти на богослужіння чи відпочити від важкої фізичної праці, піти в гості до друзів. Зазвичай люди стараються, щоб навіть робоча худоба, яку вони тримають в ці дні відпочивала та була добре нагодована та напоїна (виконуючи 4-ту із десяти заповідей в яких йдеться “... Не роби жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, і худоба твоя, і прихोцько твій, що в брамах твоїх”. Вважається, що у ці дні святкувати мають всі, і люди, і тварини. [31],[26],[16]

Яскравим прикладом цього є те, що напередодні цих днів жителі накошують наперед трави і привозять її додому, молотять зерно. І коли настає очікуваний день вони беруть заготовлений корм і дають його своїм домашнім тваринам. Навіть не віруюча людина не зможе найнятися працювати в цей день у когось в господарстві чи на полі, бо йому відмовлять і попросять прийти в інший день. Позичати якийсь реманент чи гроші теж не прийнято аби не псувати святковий настрій і не заважати провести день духовно. Село значно відрізняється від міста, у ньому люди більше пов'язані один з одним, мають багато спільного і активно взаємодіють між собою.[27],[52]

Прийнято що кожна сім'я має прибрати свою оселю до настання свята. Найбільші прибирання влаштовували напередодні Пасхи та празника села на честь Успіння Пресвятої Богородиці, який завжди святкували полапці 28 серпня за юліанським календарем ще з царських часів починаючи з 1868 року. Білили дерев'яні паркани (штахети), дерева, хати, грубу та плиту, стелю, а дехто ще й клумби для квіток чи декоративних доріжок. Хто як міг так і білив переважно глиною чи вапном. У дворі здійснювалось так зване генеральне прибирання. У хлівах старались ще до його початку викинути гній. [51],[43]

Далі двір повністю загрібали, а зібране сміття утилізували. Якщо це були залишки соломи, сіна чи листя, то є вкидали на “підмостку” в хлів тваринам. Якщо попадались дерев'яні куски чи гілки їх, якщо вони були не надто малі за розмірами, старались положити в “шипку” щоби потім спалити. Це з одного боку зменшувало кількість сміття, яке потрібно було утилізувати, а з іншого було дуже економічно вигідно, бо використовувалось в подальшому при розпалі плити чи просто щоб більше жару було. Навіть в таких дрібницях селяни старались економно ставитись до своїх ресурсів полегшуючи собі роботу. Кожен відчував себе господарем в своєму домі. [38]

Наступним процесом прибирання було косіння трави. Оскільки господарство в селі у кожного не мале, то трава росла і косити її потрібно було раз в 2-3 тижні. Кожен сам вирішував як часто і коли. Зазвичай косили зранку

або під вечір щоб була роса і добре можна було викосити. Від старших жителів часто йшли настанови “старайся щоб коса не бачила сонця”. Найкраще старались викошувати перед хатою, понад “плотом” (парканом) і перед квітниками. Далі її акуратно згрібали в розстиляли “радюшку” (великий шмат тканини чи старої непотрібної матерії) і в неї згрібали. Зібрану траву вкидали в “жолоб” (кормушка для великої худоби). Господині починали готувати смачні страви на святковий стіл. Якщо перед Пасхою, то жінки замішували тісто на паску в четвер або в суботу. Бо страсна п’ятниця вважалась найбільш траурним днем року, адже в цей день помер на хресті Ісус Христос. Замішували найчастіше в четвер щоб в суботу вже готувати інші страви, і щоб у разі якщо не вдасться добре спекти, можна було б повторити в суботу. Жінки постійно переживали чи вдало спечуться паски. Замішували в тишині, без сміху, гучних слів та з благоговінням. [35]

Перед замішуванням тіста у кімнаті була дуже тепло для росту тіста. Дрова в грубу брали частіше березові, дубові, але не смоляні. Багато хто мав спеціальну сапку для груби, якою в момент коли вже всі дрова згоряли вибирали жар в спеціальний нижній отвір. Далі брали тісто та вливали в заздалегідь підготовлені форми, змащені жиром. Найчастіше для цього брали малі чи середні каструлі. Далі брали рушником за ручки і вставляли в піч. Сапкою її підштовхували в середину і закривали дверці печі. Старались нікого не впускати в цю кімнату і самим не виходити, щоб температура не падала і уважно слідкували за часом. Досвідчені хазяйки вчили молодих як правильно все готувати. Коли паски вже були готові їх швидко виймали на стіл, щоб не пригоріли. Останній процес був декоративний. Хто як вмів так і прикрашав. Найкращу паску відбирали у святковий кошик. Туди клали крашені яйця, запечене м’ясо, домашню ковбасу та сіль. Курячі яйця збирались ще за кілька місяців в кошик, який зберігався в льосі. Бо зимою кури менше несуться через морози. Їх фарбували цибулевим лушпинням. Брали “чигун” з водою та лушпинням і в сітці опускали туди яйця. Під низ стелили соломку щоб зменшити температуру від вогню. Ця процедура давала природній красивий оранжево-

червоний колір. Залежно від розміру сім'ї її повторювали декілька разів. В результаті утворювався цілий кошик пофарбованих яєць.[37]

М'ясо і домашню ковбасу теж запікали в печі. Досить часто за власними перевіреними десятиліттями рецептами. З льохів діставали овочі для салатів і інших страв. Діти та старі допомагали на кухні. Їм доручали прості завдання: оббирання та нарізка овочів, принести щось з льоху чи від сусіда, дати їсти худобі і т.д .. Кожен мав собі роботу. Увечері в суботу, священик одягав білі ризи – символ Воскресіння Христового. Люди заздалегідь вже готували кошик. Хто жив ближче до церкви залишали його в дома, а хто далі то брали з собою. Якщо з кожної родини хоча б одна людина буде присутньою на всенічній службі, то це вважалось добрим для сім'ї. В ідеалі повинні бути присутніми всі. Здавна старші казали “спати в цю святкову ніч не можна”. В хаті запалювали свічку. Коли служба закінчувалась, хто залишав в дома кошик бігом його приносив і будив всіх хто спав в дома. Наступний етап проходив наступним чином, священик зі старостою обирали чоловіків, які будуть нести хоругви, хреста та кошик для пожертв. [28],[34],[32]

Спочатку з церкви на двір виходив чоловік з хрестом, далі декілька з хоругвами, хлопці з іконами, за ними церковний хор, а далі священик разом з панамарями. Останні тримали з собою святу воду, кропило і допомагали клірикові. За ними йшов чоловік з кошиком для пожертв на храм. Далі йшли люди що були в церкві. У цей час родини вистроювались кругом храму і попереду ставили святковий кошик. Довірена особа піднімалась по сходах на церковну дзвіницю, і вдаряла по дзвонах створюючи гучну святкову мелодію. Тоді хресний хід села починав іти проти годинникової стрілки. Хор співав пасхальні пісні, а священик освячував святою водою святкові кошики. Коли він казав “Христос Воскрес” , люди відповідали “Воістину Воскрес”. Люди клали у кошик людині, що збирала пожертви на церкву яйця. Таким чином проходили три рази. Зупинялись перед входом в храм. Хоругви і хреста заносили всередину, але всі залишались на вулиці. Тоді священик говорив проповідь і всі

розходились по хатах. Старожили казали “Служба в полапівській церкві була до ранку, а коли люди розходились було вже добре видно”. [27],[29]

Починаючи зі страсного четверга до “Проводів” в руки не брали молотка, цвяхів, сокири, дошок, адже ними розп’яли Ісуса Христа, в знак скорботи Його смерті та радості Воскресіння. Важкої праці старались не робити і нічого не стукати гучно. Саме свято Пасха тривало тиждень, а святковий настрій зберігався 40 днів до свята Вознесіння Господнього. Другу неділю після Пасхи селяни називали “Проводами” або “Пасхою померлих”. До них теж готувались коли починали прибирання за 2 тижні до їх настання. [32]

За могилами предків завжди люди доглядали, пам’ятали та вшановували їхню пам’ять. Кожна родина в середньому доглядала за кількома могилами. Своїх дітей батьки старались брати з собою на прибирання. Це прививало їм з малих років любов до своїх рідних, давало досвід догляду та привчало до праці. Чоловіки брали сокиру та вирубували кущі і приносили новий пісок. Жінки загібали та садили на могилах квіти. Кращу землю висипали зверху шаром в 1-2 см. Решту висипали навколо могили. Якщо дерев’яні хрести псувались, то робили нові, запрошували священика та освячували. [39]

В цей день в рідне село прийнято приїжджати родині померлих. Спочатку молились в церкві, а по закінченні служби хресний хід вирушав на кладовище. Перед проводами господині варили “коливо”. Готували його наступним чином . Потрібно було перебрати зерно від сміття та зварити його на плиті. Додавали багато меду та маку. Зазвичай воно рідке, але частина любила робити густе. Його освячували коли ще були в церкві і брали з собою на кладовище. Далі хресний хід обходив кругом проти годинникової стрілки, а священик на кожній зі сторін читав Євангеліє. Родина ходила по кладовищу спочатку до своїх рідних, потім друзів і хто хотів ще до інших. Підійшовши потрібно було обов’язково помолитись, перехреститись і поцілувати могилу в знак любові до померлого. Потім знову перехреститись. Тоді діставали коливо і їли. Після цього всі селяни розходились по домівках і приймали гостей. [34],[30]

Напередодні “зелених свят” (50-й день після Воскресіння) селяни мали традицію в лісі нарубувати кленові гілки і прикрашали ними свої оселі. Обов’язково чіпляли на паркан, хату, інші споруди, а решту стелили при вході в двір. Також молоді хлопці шукали пахучу липеху, і теж стелили її по підвір’ї і по кожній кімнаті дому. Так само прикрашалась і церква. На аналої жінки прикрашали ікону квітами та зеленню. Зелений колір символізував нове духовне життя, оновлення в Святому Дусі, єдність людини з Божим творінням та благодать. Тому священики теж здійснюють богослужіння в зелених ризах. [47]

Різдво Ісуса Христа святкували в Полапах з колядками. Діти та дорослі вчили їх наперед. Коли в небі бачили першу зірку, це був знак що вже можна іти колядувати. Це символізувало зірку, яка згідно з Євангелієм супроводжувала волхвів до новонародженого Христа. Вдома накривалась святкова вечеря. Під стіл клали трішки соломи на згадку що Господь народився в яслях. Їсти починали з настанням ночі. Головною стравою була кутя. Приготування її починалось з того що хазяйки брали певну кількість хорошого зерна і перебирали його так щоб не залишилось смітинки. Далі його варили на плиті та додавали мед, мак та лущені перемелені горіхи. [47],[37]

У Різдвяну ніч всі страви повинні були бути пісними. На наступний день вже дозволялось їсти все. Коли колядники приходили, то стукали в двері зі словами “Пане господарю можна заколядувати?”, якщо у відповідь вони чули від господарів “колядуйте” вони заходили в хату і співали. Відмовляти заходити було не прийнято. Це вважалось поганим для сім’ї. Якщо у Різдвяну ніч в домі заспівав хоч один колядник це було для селян дуже великою радістю. Після закінчення коляди господарі давали їм щось солодке або пиріжки, деколи гроші (хто що мав залежно від достатку). Старались першому дати більше. На ніч запалювали свічку. На свято Василя Великого (14 січня за юліанським календарем) ходили посівати. Діти бажали щоб новий рік приніс господарям щастя, радість та достаток. Потім зерно змітали та висипали курям.[27]

Циган Марія Остапівна розповіла про давній звичай, який вона ще пам'ятала в дитинстві. На свято Водохреща воду освячували в Ятківському колодязі (приблизно 50 метрів на захід від спаленої Успенської церкви). Була присутня більшість релігійної громади. І коли священик опускав хрест у воду, то випускали голуба. Чоловіки-мисливці після цього залпом стріляли з рушниць вгору (але не по голубові). Потім коли вода вже була освяченою її розливали по посудинах і забирали по домівках. Прийшовши зі служби додому воду заносили до хати і клали на стіл. Кожен з родини хрестився тричі та робив три ковтки. Далі знову три рази потрібно було нанести на себе хресне знамення. Пили по трошки щоб її вистачило на цілий рік до наступного Водохреща. Самі слова свята вода в християнстві перекладаються як велика святиня. Тому до неї ставились благоговійно, зберігали біля іконостасу або на хорошому чистому місці без зайвих предметів. На випадок коли хтось помирав обов'язково використовувалась свята вода. [27],[62]

У день Водохреща із сіна чи соломи селяни самі робили кропило. Частинку води відливали в іншу тару та добавляли туди звичайну. Потім хазяїн брав щойно розмішану святую воду і кропив нею спочатку всі кімнати в хаті, кухню, а вже потім всі споруди та хліви. Не кропили тільки хліва де тримали свиней, бо вони вважались ще за старозавітніх єврейських традицій не чистими тваринами. Перед входом в на дверях малювали хрест – символ людського спасіння. Добрим вважалось, якщо під час освячення свого господарства хазяїн буде молитись. [38]

Весілля в селі Полапи ще здавна супроводжувалось обрядовістю, весільними піснями, сватанням, боярами, а також пісенними та словесними діалогами. Дана церемонія мала глибоке історичне коріння ще з часів входження Волині до Речі Посполитої та Російської імперії. Велика кількість обрядів, пісень, дотепних та мудрих промовок вкотре засвідчують про значну тяглість цих традицій. Вони стали наскільки важливими для селян, що зуміли зберегтись попри політично-територіальні зміни та антирелігійну політику радянського союзу. Весілля в селі Полапи складалось з двох основних частин:

передвесільну та весільну. До першої частини входили обряди сватання, оглядин, заручини та випікання короваю. Наступна включала в себе запросини, посад молодих, благословення на шлюб, вінчання в церкві, дарування, розплітання коси молодої, перевезення посагу, розподіл короваю та рядження. Сватання починалося з того, що кілька статичних людей приходили до батьків нареченої, щоб засватати дівчину. Як правило, це старались робити ввечері, щоби у разі негативного результату не зазнати сорому. Вважалося чимось ганебним отримати відмову і ще більше, якщо це побачать інші люди. Міг розіграватись цікавий сценарій з пошуком куниці, красної дівичі. Якщо її батьки вирішили дати свою згоду, то молода давала спеціальний знак. Найчастіше вона брала рушники і обв'язувала ними сватів, а самому молодому давала в дар хустинку. Старожил Сидняк Марія згадувала вірш поширений раніше при сватанні дівчини:

“Два рушники – старостам,

Третій – молодому;

І ще йому подарую

Хусточку шовкову...”

Коли приходили в хату вітались так: “Добрий вечур вашій хаті! І діткам вашим!”. Батьки дівчини відповідали “Добрий і вам, а шо ви за люде? Чи здалека, чи зблизька? Відкіля вас Бог приніс?”. У відповідь свати відповідали: “Ото прийшли ми до вас у справі. Є в нас мисливець, вистрелив він в голубку. Та впала в двір. Здається, що в ваш. Дайте подивитись – чи в вас не та голубка, що ми так довго шукаємо”. Наступним етапом дівчину виводять батьки за словами “Можна й показати”. Свати після цього казали: “Оддайте її нашому князю. То що оддасте чи хай сміється?” Батьки запитують: “Чи з дубром прийшли?”, а вони відповідають “Ми вам зятя привели!”. Після цих слів хлопець входив до хати. Завершальний етап сватання супроводжувався словами господарів: “То що ж! Хліб ваш приймаємо. На слово добре зважаємо. А вас зараз же пов’яжемо”.

Після сватання проводили обряд оглядин. Зі сім'ї нареченої йшли представники, щоб оглянути ту родину, з якої недавно посватався молодий. До цієї зустрічі дуже ретельно прибирали двір та оселю аби справити враження, що господар хороший та працьовитий. Сидняк Марія в своїх спогадах згадувала як йшла на оглядини: “ Подивлюся я на хату в якій буду жити. Ідемо селом... Вже й хат гарних немає. Де ж, думаю, він живе... А от і хата. Надворі чисто, просторо. Заходимо в хату. Вбого, але чистенько. Ліжко “на кант” застелене. Хотіла, було, сісти, та так і потонула в ньому, бо ж там матрас сіном набитий був. Стил скатертиною застелений білою. На ним – 7 пирогів лежить. (“Бо симия, то 7 “Я” – сказав його батько”)

Наступним етапом на шляху до весілля були заручини – договір двох родів. Вони ніби скріплювали домовленість щодо його проведення. Тоді ж спільно домовлялися щодо матеріальних втрат. Молодий зі своїми батьками, а також інші ближні родичі вирушали на частування до сім'ї дівчини. Вона давала подарунки батькові, матері, нареченому і його браттям та сестрам. У цей день сторони домовлялись про дату, коли справлятимуть весілля і де будуть жити молоді. Сидняк Марія згадувала як відбувались заручини: “Під'їхали ми на возі. А молодий скочив на нього і побіг до хати. Букет квіт вручив молоді. Вийшов з нею. Привітали разом всіх, до хати запросили. Молода свикруси хустку пов'язала приказуючи “Дузвольте вам хустку пов'язати, Вас мамою назвати”. А батькові і молодому сурочку дарувала. Сестрам: хустки, їх чоловікам тоже сорочки; а їх дітям – кофтинки”. Поширеною відповіді дівчини на заручинах була “А я рід ваш люблю і вашу сім'ю піду...”. Далі молодята постили і готувались до сповіді. Тричі в храмі священником оголошувалось після промови хто буде ставати під царський вінець.

Запросини робили за два тижні до початку весілля. Молодий разом зі старшим дружбою запрошували гостей, а наречена з старшою дружкою. Ходили з буханкою хліба, а просили лише в хаті. Досить часто молодят прийнято було пригощати солодощами і кисилем (щоб подружнє життя було солодким). Сидняк Марія розповіла про запросини так: “Пам'ятаю, мама приказувала:

“Хороше просіте, всіх в хаті назвіте, нікого не миніте. Не просіте надворі. А йдіте до хати. Щоб не казали, що “просили надворі, щоб не були на порі” та просили на дорозі, щоб не були на порозі. Йшли з подружкою, сміялись, до всіх радо вітались.” А в хаті, де просили, вона перша говорила: “Просить молода в вас благословіння, а її батьки – вас на весілля”. А тоді вже я: “Просили батько, мати, уся моя родина, і я прошу прийти до мене на весілля. То ж на просьбу не здавайтесь, і на весілля збирайтесь і ви і ваші діточки”.”[34]

Виготовлення короваю було важливою частиною підготовки до весілля. Він символізував достаток та багатство родини. У нього клали на щастя гроші. Вважалось, що кому вони попадуться, той і буде командувати в сім’ї. Випікати коровай могли тільки коровайниці (заміжні жінки, що не були розлучені, не вдови, жваві, роботящі та веселі). Процес приготування супроводжувався спеціальними піснями (до короваю, печі, полум’я). Наприклад: “Ми гільце вили, у хліб устромили, щоб було на столі повно, щоб нашим молодим гарно” або “Я на коровай ішла, сім кіп яєць несла. Коровайцю вдавайся, із воску виливайся...”. Формували гільце – гілка оздоблена прикрасами, стрічками та квітами. Вона в короваї ставилася на стіл і була там на протязі всього весілля. Гільце було символом краси, незайманості, молодості і свободи. Старожил Кузьмич Христина Іванівна в своїх спогадах згадувала, що “На весілля пекли один коровай, бо казали що нимона пиче більше. Перший пикла мати, бо казали що нимона чужому пиче. Пекла хрищана мати. Там прикрашали якесь листочками, то якеїсь шишичке, то пташичке і мазали яїчком. Виносили до комори. Крім короваю пекли ще хліб, що називався “двуйки”.”[38]

Наступним етапом підготовки до весілля після приготування короваю був дівич-вечір. Він символізував прощання молодої з дівочтвом. Проводили нього в тиждень весілля. Дівчата причіплювали до віночка нареченої стрічки та по черзі розплітали їй косу. Старша дружка її розчісувала. Мати молодої міряла вінок, і проливши сльозу, його благословляла. Після цього обряду дівчат пригощали. Відбувався обмін дарунками між молодими (наприклад стрічка). Одного давали старшій господині “калоші”. Зі спогадів Сидняк Марії відомі

пісні “Прощай, прощай, Марусечко, сестра наша, ми не твої подружечки, ти не наша...” та “Його ждали ми ліпше ніж весілля. А співали весь вечір: як і плели вінок, як і ленти вплітали, як і косу розплітали... Все славили батька, неньку. Сумували, плакали, що не буде поміж нас іще одної подружки”.[34] Пшава Ганна Олександрівна розповіла, що молодій читали корону. Старожил казала: “Читав старший дружба або старший сват. (Корона велика, аж 135 куплетів):

“Прошу тебе, молода, з дружками встати,

Бо я буду тобі корону читати.” (Прошу грати)

“Дякую вам, тату й мамо, за ваше старання,

За чесання кіс і за заплітання.” (Прошу грати)

“І вам подяку складаю,

Що ви мене виховали, як голубку в раю” (Прошу грати)...

Закінчувались корони звучанням музики, танцями свата з тарілкою, яку вкінці розбивав на щастя. А дівчата дружки співали: “Побили тарілку, побили, щоб до молодої більше хлопці не ходили”.”

Після дівич-вечора наступним обрядом на шляху до весілля до взяття молодими благословення батьків на шлюб. Благословляли з буханкою хліба в руках стоячи поряд з іконами, а також хресні батьки (1 пара). Молоді під час цього ставали навпроти. Хрещені говорили: “Стали ці молоді перед Господом Богом, Дівою Марією та всіма святими, перед родичами своїми і просять благословення пораз перший” (наречені в цей час кланяються), батьки кажуть: (мотивуючи знак образками) “Нехай вас Бог благословить” (і цілують молодят в голову). Аналогічно це повторюється тричі.

Найважливішою частиною весілля було таїнство вінчання. Після того як молоді отримали батьківське благословення на шлюб пішли ішли до церкви. Хрещений батько ніс коровай. У цей час співали пісні:

1) “Ой попойку, попойку

Батьку наш

Отчини нам церквоньку проти нас”.

А як ішли з церкви співали таку:

2) “Ми попа підгодили

За шлюб не сплатили

Трісочок назбирали

Попові за шлюб дали

Він думав, що то гроші,

А то трісочки хороші, хороші”.

Після вінчання батьки вітали молодих хлібом і сіллю, медом чи солодким вином. Перші дві чарки подружжя виливало позаду себе, а третю – випивали на щастя і своє здоров’я.[36] Старожил Федонюк Анастасія Іванівна в зі своїх спогадів розповіла: “Давали молодем хліб пуд руки і благословили на щасливе життя з вісілля на вісілле та співали пісень. Свікруха зустрічала невістку тоже медом. А батько з горілкою виходив. Молодем давали мід, а дружбі і горонджому – горілку і просили до хати:

“Свекруха невісци рада

Винисла винограда

По віточки ламає,

Нивісточку вітає”.

Коли весілля в молодого закінчувалося, то тоді приїздили “гості” від молодії (батьки та близькі родичі). Вони привозили посяг: подушки, перину, одяг, та постіль в скрині. Наречений оте все ніс до хати. А 4 грудня на свято Введення мати молодії давала новоствореній сім’ї “віно” – теличку (щоб господарство велося).” Весілля в селі Полапи обов’язково супроводжувалось танцями. Молода танцювала з друзками, обтанцьовуючи їх, а згодом зі свекрухою. Дарує їй хустинку, а та – зав’язувала невістці вже свою. Далі танцює

зі своєю мамою, обіцяючи бути слухняною і не забувати свій рід; молодий перебиває їх і танцює з нареченою. У момент коли музика закінчувалась, він підхоплював молоду на руки і ніс до хати в комору. Там вона переодягалася. Старожил Сидняк Марія казала що “Коровай ділили всім гостям, хоч по граміні та всім. Гості ж бажали всякого добра на всеньке життя. А підошву музикантам оддавали. Молодим казали: “Даю гроші мідні, щоб не були бідні.” та “Дарю нову сорочку, щоб через рік мали синочка.” Дружба різав коровай, в цей час співали:

“Дружба коровай крас,
Золотий ніжик має
По маленьки дробини,
Шоб було всій родини.
Крайте коровай, крайте
Родойку не минайте.
Хоч по крошечки, по малесеньки
Таки кожному дайте.”.[35]

На запитання чим відрізняється теперішнє весілля від того, що було раніше старожил Купира Марія Олександрівна відповіла: “Чем відрізнялось? Того, що в сусіда весілля, а ти ни знайш, чи то весілля, чи то христини. А колись-колись співали пісні разни, а типер молодеї співати тих пісень ни вміють. Колись з другого села весілля було чути. Йшло цілу неділю: три дні весілля, два дні густина, а шостий день – приходили на “сира”.[30]

Похорони в селі Полапи проводились за традиційними обрядами. Як тільки людина помирала в першу чергу повідомляли про це всю родину. Далі говорили прихідському священику причину смерті. Домовлялись з чоловіками, щоб ті викопали на кладовищі яму для могили. Точне місце узгоджувалось наперед. Якщо людина не була самогубцею, а навпаки вірила в Бога, то її можна було відспівати в церкві. Далі замовляли труну, а інколи траплялись випадки що

ще за життя людина зробила її собі завчасно. Люди передавали по селі новину. Якщо перед дверми хати стояв хрест це означало, що хтось помер. Сусіди допомагали помити і нарядити в найкращий одяг покійника бо для родичів це буде психологічно дуже важко. Якщо помирала жінка, то їй одягали на голову хустку. Здійснювалось невелике прибирання. [32]

У хаті в цю ніч опалення не проводилось. Найчастіше труну ставили в найбільшій кімнаті – залі. Було два варіанти розміщення покійника: перший головою до Сходу, а другий ногами до дверей. Родина ставила в кімнаті лавки, стільчики для людей, які прийдуть провідати мерця. Коли вже починало темніти і селяни вже справились з господарськими обов'язками вони переодягались в темну траурну одягу і йти провідувати. Жінки накидали на голову чорні хустки. Із собою потрібно було обов'язково щось взяти (хліб чи квіти). Перед тим як зайти до хати люди хрестились і цілували хреста. [40]

Зайшовши до залу кожен мав звершити молитву за померлого. Після цього потрібно було підійти до труни і перехрестившись тричі поцілувати спочилого (в лоб, руки і ноги). Хліб чи квіти давали родичам, які розставляли їх у відповідні місця. Родина могла запросити хористів та знайти добровольця, що захотів би читати псалтир. Хористи співали жалобні пісні і всі присутні разом молились в сторону іконостасу або на схід. [40],[32]

Псаломщика знайти не завжди вдавалось, але це вважалось дуже великою допомогою для померлого. Складність цієї справи полягала у тому, що за одну ніч людина мала прочитати весь псалтир (20 кафізм і до кожної спеціальна молитва). Окрім цього не кожен осмілювався брати на себе такий подвиг, бо вважалось що після цього людину, яка читала псалтир чекають спокуси і помста від нечистої сили. Тому за цю справу брались лише духовні досвідчені люди і не брали за це нічого. Читали тільки з благословіння настоятеля. Інколи священик міг теж прийти поспівати з хористами, допомогти почитати псаломщику та втішити сім'ю. Процесія відбувалась переважно наступним чином. Хористи співали кілька пісень, рідні плакали, а потім псаломщик читав

спеціальні молитви, всі сідали і він читав першу кафізму. Після цього всі ставали і він читав молитви призначенні для закінчення даної кафізми і всі молились за померлого. Потім всі знову сідали і хор співав ще кілька пісень. Тоді починалась друга кафізма і так до 20-ї. Хор міг побути на кількох кафізмах, а далі розходились по домам. [27]

Інші залишались, але хто коли хотів міг піти додому. Знову хрестились і тричі цілували померлого. Родина підносила воду псаломщику, щоб полегшити йому роботу. Коли все було прочитано він ішов додому відпочивати. Сім'я померлого дякувала йому за допомогу. Старались в цю ніч не спати, а бути поряд з померлим і молитись. На наступний день зранку ще більше односельчан приходило попрощатись. Зі священником домовлялись про час відспівування. Коли потрібно було вже іти до церкви обирали 4 чоловіка і 4 жінки. Перші несли труну, другі кришку, а інші квіти і все необхідне. Хористи приходили і співали похоронні пісні. Чоловіки і жінки піднімали померлого та кришку і тричі опускали при виході над кожним порогом. Перше труну, а далі кришку і всю решту. Труну клали на "фіру" і везли конем до церкви. [32]

Односельчани виходили з осель до дороги і чоловіки знімали головні убори щоби вшанувати померлого. Староста в цей час вдаряв по дзвонах в дзвіниці створюючи коротку мелодію. Усі в селі чули її і тепер вже знали, що когось відспівують. Після відспівування всі разом з священником вирушали на кладовище. Помолившись рідні прощались з померлим останній раз. Далі чоловіки закривали кришку гробу і забивали цвяхами. Діставались довгі шнурки або рушники, які протягували знизу труни. Її піднімали і несли в опускати могилу. Священик лив у яму святу воду і молився після чого він і всі решта кидали тричі землю на гроб головою на схід. Вважається, що коли буде друге пришествя Христа, то всі померлі воскреснуть і піднімуться вгору на схід на зустріч Господу. Чоловіки, що копали яму тепер її мали закопувати і рівно виставити хрест. Після цього всі мили руки, їли коливо та розходились по домах говорячи родині слова втіхи. Сім'я платила чи давала їсти копачам могили за їхню роботу.[36]

У 1839 р. було ліквідовано унію. Це стало початком запровадження загальних для Російської імперії поминальних субот. Ця традиція була започаткована ще з давніх часів християнства. На території Володимир-Волинського повіту документально офіційно зафіксовані у 1840-1850 рр. У парафіяльних церковних книгах згадувались вперше “вселенські поминальні суботи”. Релігійна община села почала здійснювати панахиди за померлих православних християн. Із московських синодальних видань було надано священикам друковані календарі. [52],[10],[11],[12],[13]

У них були записані вибрані дні встановлені церковним керівництвом. Серед них виділяються: М'ясопусна вселенська субота (перед Великим постом), 2-га, 3-тя і 4-та Великого посту, Троїцька (П'ятидесятницька після Пасхи) та Дмитріївська (жовтень-листопад). По всій Російській імперії на церковних службах читалися однакові молитви. Це було зумовлено Кримською війною, коли синод РПЦ ухвалив такий порядок. Виникла потреба молитися за померлих солдатів на війні. Полапи теж активно з цього часу почали практикувати нововведення. Перед початком поминальних субот збирали “грамотки” з іменами померлих і на наступний день здійснювали літургію, літію та панахиду. Після завершення люди йшли на кладовище звершити молитви за своїх рідних. Обов'язково мало бути приготоване коливо. [59],[46]

Масовість участі селян у поминальних суботах підтверджують документи Володимирської єпархії 1880-х рр. У них згадується “... На Дмитріївську поминальну суботу села зупиняють роботу і всі йдуть до церкви...”. Це сприяло збереженню пам'яті про своїх родичів, особливо в часи Кримської та Першої світової війни. На поминальних богослужіннях молились “За воїнів, на полі брані убієнних”. Після Лютневої революції 1917 р. розгорнулась масштабна антирелігійна хвиля, яка вже після приходу в 1939 р. дійшла і до села Полапи. Володимир Ленін казав: “Релігія- опіум для народу”. Однак полапці всеодно продовжували святкувати батьківські та вселенські поминальні суботи. Оскільки церкви після 12 жовтня 1943 р. вже не було аж до 1993 р., то люди їздили до сусідніх сіл, а потім приходили як це ще було за імперських часів на

кладовище. Щодо церковного календаря, то більша частина людей в Полапах і далі продовжує святкувати релігійні свята за юліанським календарем. Старожили казали: “Так робили ще за царя, так і ми мусимо робити”. З 1990-х рр. поминальні суботи знову набули офіційного вигляду. Вони є однією з частин церковного циклу що тісно увійшли до традицій по всій території України, і мають безперервну тяглість (понад 170 років) ще з імперських часів. [33],[41]

Після третього поділу Речі Посполитої в 1795 р. Волинь поступово інтегрувалась в релігійно-адміністративний простір Російської імперії. Село почало жити за юліанським стилем. Одне із свят особливо сприйнялось місцевими жителями і надовго вкорінилось. Це був день св. Юрія (Георгій Побідоносець), що припадав на 23 квітня за старим календарем. Весною цей святий за народними традиціями був одним з найшанованіших. Старожили переповіли, що цей день для селян був особливим. Його вважали зламом між зимою та весною.[46],[42]

Циган Марія Остапівна казала: “Якщо в цей день буде тепло, то далі весна, а якщо навпаки завірюха і холод то ще не варто поспішати щось робити, ще зима”. На Юрія вперше запасали худобу і таким чином відкривався сезон. Святий вважається покровителем всіх пастухів і їх худоби. Його просили допомоги від хвороб чи захисту отари від хижаків чи інших неприємностей. У 1860-1880-х рр. на території Любомльського повіту згадувалось про “молебны святому Георгию о сохранении скота и благословении пастухов”. Зранку на свято Юрія полапці збиралися в новозбудованій у 1868 р. церкві на честь Успіння Божої Матері та здійснювали молебень. [27],[48]

Після богослужіння кожен господар виганяв з двору свою худобу. З собою брали собак, палиці та “полудень” щоби поїсти в обід. Старі люди казали: “Що з Юрієм піде, те ціле літо буде здорове”. Був звичай, коли один з пастухів ішов босий по росі перед стадом, щоб за тодішніми забобонами “корови мали молоко і не хворіли” та багато інших... Церква намагалася надати ним релігійного змісту. Наприклад у 1899 році єпископ волинський Антоній Храповицький

написав “Послання до пастви”. У ньому владики наголошували: “Нехай буде в народі звичай благочестивий, коли скотина на Юрія виганяється з молитвою і кадилом, а не з забобонним закликанням”. Після спалення у 1943 р. церкви та тривалої антирелігійної більшовицької політики ця традиція значно ослабла. Незважаючи на ці труднощі день святого Юрія продовжують святкувати і запасують в цей день, але не так інтенсивно як раніше. З царських часів до сьогодення дня збереглось прислів'я “Юрій ключі тримає – весну відмикає”. 6 травня в Полапах не православним християнам прийнято орати чи сіяти поле, щоб не прогнівати святого Юрія. Коли людина ослухається і навмисно почне працювати це може накликати на неї покарання.[55],[61],[40]

Колективна допомога практикувалася ще з часів Російської імперії. Це була традиція заснована на бажанні селян полегшити роботу, яку самотійно виконати досить важко. Як правило сусіди чи друзі могли допомагати в при обмолоченні снопів, будівництві хати чи господарської споруди, згрібанні сіна. Вдова могла звернутись з проханням виорати поле. Для полапських селян ця традиція носила не тільки економічний чинник, але й духовний. Вважалося гріхом кинути в біді вдову, сироту, вагітну чи каліку чи бідняку. Навіть навпаки допомога їм безоплатно була для них благом такого працівника. Таке ставлення сформувалося під впливом християнської моралі. [32]

У першому посланні апостола Іоана 3:17 написано: “Хто має достаток у світі, та бачить брата свого в нужді й замикає серце своє від нього, то як любов Божу пробуває і ньому?”. І ще в Виході 22:22-23 “Вдову і сироту не утискай. Коли ж ти їх утискатимеш, і вони до Мене закричать, то Я почую їхній крик”. Коли комусь потрібна була допомога, хазяїн просив односельчан. Такі оголошення часто робили після недільної літургії. Робітники приходили досить часто зі своїм власним реманентом: сокирами, косами, граблями, серпами, молотками. У свою чергу господарі пригощали їх їжею. Якщо потрібно було їхати на поле то брали з собою “полудень” – харчі, щоб перекусити посеред роботи і підкріпити сили. Ця праця була безкоштовною, натомість давала певну

гарантію. Якщо вже працівникам необхідна буде допомога, то вони можуть звернутись то тих кому вже помогли. [28],[26]

Толока зберігала свою народну самобутню форму і досить часто без офіційного керівництва. Їх проводили не тільки за проханням сімейного господарства, але й для більш масштабних робіт – заготівлі дров для опалення церкви, ремонту доріг. Коли будували храм чи здійснювали ремонт то кожен в чому мав якийсь талант старався долучитись. Оскільки церкви в Полапах і сусідніх селах були повністю дерев'яні особливо цінувалась допомога столярів і будівельників. По особливому гостро взаємна допомога позитивно проявлялась для нещасних селян після пожеж, стихійних бід та неврожаю. Саме тоді Полапи ставали “як один двір”: діти носили воду з колодязів, жінки валили поїсти, а чоловіки рубали деревину і відновлювали втрачене. Таке спільне старання в роботі об'єднувало селян в єдину громаду, стабілізуючи відчуття рівності і моральної єдності. Саме тоді традиції і звичаї проявляли свій глибокий первинний зміст. Було поширене народне прислів'я “Хто на толоку не йде, тому й Бог не допоможе”. [31],[28]

Старожил Циган Марія Остапівна розповіла про одну з таких спільних сільських робіт громади. Оскільки вода завжди була потрібна для приготування їжі, щоб помитися чи напоїти худобу, то господарі разом вирішували проблему. Її батько Остап, сусід Ятка та Паримон і ще хтось вирішили викопати колодязь. Вони підібрали хороше місце, що влаштовувало всіх учасників. Викопавши досить глибоку яму на днові вирішили вставити в низ залізну трубу для стікання ґрунтових вод. Оскільки він розташований біля родини Ятків, то і почали його звати “Ятківський колодязь”. [27]

За усною домовленістю він вважався спільним майном, і кожен з чотирьох хазяїв міг діставати води скільки хотів. У роки Другої Речі Посполитої там освячували воду на Водохреща. Ще один старий колодязь був біля школи. Подібні спільні криниці копали сусіди на межі. Були заможніші селяни, які робили її в себе в дворі. Часто поруч росла калина. Взаємна праця вона не

тільки сприяла матеріальному виживанню, а й сформувала для селян загальні етичні норми суспільного життя. Згодом толока продовжувалась і в радянський період. Люди казали: “так робили діди і прадіди”. [27],[35]

Зберіглась традиція молитись на полі перед посівами. Сіяли на зими або весною в залежності від культури зернових. У тару насипалось зерно, яку ставили на землю. Помолившись і попросивши в Бога щоб посіяне зійшло і дало добрий врожай починали сіяти. [27]

Ще однією цікавою традицією була “свіжина”. Це коли хазяїн вирішував зарізати свиню чи іншу велику тварину. Оскільки самому її вбити дуже важко через габарити часто звертались за допомогою до “свинобоя” та сусідів. Назначали день і господарі розпочинали підготовку. Зазвичай це проводилось в холодну пору року, щоб не було мух та жару. Родині потрібно було: звільнити місце для сала, наготувати великі тари попередньо промивши їх водою, дістати міцні мотузки, ножі нагострити, в кухню наносити дров, розпалити плиту. Жінки залишались на кухні, а чоловіки йшли до хліва вбивати тварину. [32]

Якщо це була свиня, то потрібно було мінімум 3 людини (свинобой та 2 людини щоб тримати мотузки). Коли тварина помирала починали її смалити, чистити та мити. Діти та старі допомагати жінкам на кухні. Коли свинобой завершував свою роботу йому давали теплу воду помити руки і він ішов додому. Коли хазяйки приготували стіл його кликали на “свіжину”. Головною стравою вважалось свіжо приготовлене м'ясо. Також ліпили великі пироги з картоплею, діставали горілку, компот і все що мали. Тоді господарі дякували свинобою та сусідам за допомогу і давав з собою м'ясо. Коли вже сусід потребував допомоги він кликав теж. [32],[29]

Коли селяни завершували будівництво хати чи іншої споруди робили “квітку”. Це був невеликий букет квітів. Чоловік ліг на верх і її фіксував так щоби вона трималась. Тоді всі односельчани бачили, що будівництво завершилось. Робилось не велике застілля і запрошували тих хто допомагав.

Найманим працівникам по завершенні роботи платили гроші. На питання людей чи ще будете тоді відповідали “Вже квітка”. [27]

Не менш цікавою давньою традицією є так звані “вечорниці”. Оскільки в селі потрібно було постійно працювати, доглядати за господарством, виконувати державні обов’язки, то селянин не сидів без діла. Коли не було електрики, телевізорів, телефонів і інших сучасних приладів люди повинні були якось відпочивати. Ще з давніх минулих епох існувала традиція збиратись разом ввечері. Цей час був чудовим для таких посиденьок, бо робота була вже зроблена. До них готувались ще заздалегідь. Домовлялись в якій хаті і на яку годину. Час підбирався так, щоб всі бажаючі могли бути присутніми. Під вечір з пасовиська пастухи приганяли додому корів і хазяйки мали встигнути їх подоїти та дати пити і їсти. Кожен міг принести з дому щось поїсти, попити чи якусь цікавинку. Освітлення багато не потрібно було. Могла горіти плита, грубка чи свічка чи пізніше керасинова лампа. Це додавало естетики і людям ставало ще цікавіше разом перебувати на вечорницях. [27],[43],[42]

Найчастіше селяни говорили на тему “Що де робиться” та “Що нового в селі”. Оскільки в селі всі між собою комунікують, то при зустрічі кількох людей було про що поговорити. Саме тому новини розліталися по селі з великою швидкістю. Мабуть через це в селян виховувалась позитивна манера поведінки, адже ніхто не хотів бути предметом сміху чи позору в селі. Не секрет, що на вечорницях в ході частих застіль люди могли собі дозволити випити спиртного, якщо забажали. Часто люди разом співали ще давні пісні, які передавалися із уст в уста. Розспів був ранньоукраїнського характеру. Під кожну подію на вечорницях тренувалися та згадували давні пісні. [42]

В хаті, де проводились вечорниці, якщо були старожили, то вони завжди підключались і розказували різні легенди, перекази від старших, свої найцікавіші пережиті моменти. Нерідко, ці історії постійно вони повторювали знову і слухачі вже самі їх точно запам’ятовували. Саме так збереглась усна історична пам’ять полапців. Люди порівнювали періоди коли селянам жилося

легше і згадували з негативного боку і важкі часи. Присутні юнаки не перебивали старших, бо це було не прийнято. Вони уважно слухали набираючись нового досвіду та запитували мудрих порад. [38]

Піддубенець Сергій Юхимович (1929 р.н.) так згадував про вечорниці: “Ну пушов, бо збиралися йти до дуба там, значить там песні, обшим збиралися молодьош. А то прийшли додому і пітають де я. Ну кажуть пішов десь на вичорниці ... а систра знала значить, шо я пушов до Володі кликати, шоп іти разом в той гурт, на тиї вичорниці, бо ж то ни то шо типер. Та молодьош, вона сидить таяк-то ... по норах, а тоді, як вечор біля дуба і песні, і танци, і песні цілий вечор.”. Дуб знаходиться на “кутку” неподалік від “Купцівської хати” і є найстарішим деревом в селі.[42]

Веремчук Надія Вікторівна (1936 р.н.) розповіла: “Али... типер то не, типер вже, знайш , хай і...вот люди живуть добре, і все мають, али нима такої любови, як колись була, ну нима, я тобі кажу, шо нима. Колись зайтиш одне до другого, то просто, якто після вуйни були якто брат і систра, всі. Так просто, ну, було дружно. Прийде вечор, гармошкою грають, на вичорниці сходяця по хатах. Як здамаю, тато мій покойний грав на гармошкі, і коло нас всі, Али я шеш була менча, то дівке приходили. Як де в хати збираюця, зайдимо, такех команда, як ото ми, то нас віганеють, понімаєш, ми тико попінт вокнами, то як зара помню, шо коло нас, на дорозі, вони грають на гармошкі, а батько мій любив грати, а вони танцюють, а вони танцюють. То там по хатах, хто на скрипкі, хто як, і отак вот таке дитинство було.”[39]

Корінчук Уляна Андріївна (1929 р.н.) розповіла як жилося раніше: “А на вичорниці збиралися, хлопці й дівчата по хатах, співали, от висіліше було, як типер, як типер вироблеють, бо типер такі єден бардак тико-но, а колись ни було такого чуда... теї бойні, битися, нивіть шо віроблети, такого чуда ни було, теї п’янки, як типер... спокой був...”[40]

РОЗДІЛ 5. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ТЕМИ ЯК КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

У підручнику Історія України 8 клас О.В. Гісем, О.О. Мартинюк 2021 в параграфі №3 вивчається тема: “Соціально-економічний розвиток українських земель у першій половині XVII ст.”. У 4 пункті “Становище селян і міщан” доцільно використовувати для навчання як локальний приклад матеріали магістерського дослідження. Вчитель може застосувати такі педагогічні прийоми:[50]

Метод “Робота з джерелом” доцільно використати щоби сформувати в учнів аналітичні здібності та розвинути критичне мислення. Вчитель дає уривок в якому детально перелічені натуральні повинності та сума загальних податків зібраних з села Полапи в 1564 році. Спочатку учні читають його самостійно, а згодом отримують завдання виділити слова, що показують залежність селян від поміщика. Дітям для виконання цієї роботи відводиться 1-2 хвилини. Наступний процес включає в себе спільний аналіз історичного джерела. Тут можна застосувати ще один педагогічний прийом “Метод керованого аналізу”. Вчитель ставить 4 запитання:[57]

1. Які види повинностей перелічені в уривку?
2. Які ознаки кріпацтва були помітні в документі?
3. Чи мав кріпак право вільно пересуватись?
4. Чому селянам було економічно важко?

Давши відповіді на питання учні переходять до наступного етапу роблячи загальний висновок. Цей метод допомагає краще запам'ятовувати матеріал, формувати власну думку, виділяти з тексту головне та розуміти основні тенденції становища селянства в Речі Посполитій.

Доречним буде використання методу “Фотоаналіз”. Це допоможе наочно

показати життя селянства в кін. XVI - першій пол. XVII ст.. Педагог може підібрати 4 зображення. Як приклад, можна навести реконструкцію панщини на полі, сплату данини, карту села Полапи, сільську хату з солом'яним дахом. Вчитель дає завдання проаналізувати ілюстрації і спробувати передати, що художник хотів передати в малюнку. Коли діти будуть фіксувати зображені деталі і давати відповіді можна додавати додаткові питання:

1. Чи виглядає праця важкою?
2. Що на малюнку вказує на ознаки залежності?
3. Що ви бачите на карті села?
4. Що ви можете сказати про рівень життя селянина дивлячись на хату?[50],[54]

Відповідно до навчальної шкільної програми з Історії України за підручником для 8 класу закладів загальної середньої освіти О.В.Гісем, О.О.Мартинюк. – Харків :Видавництво «Ранок», 2021, у параграфі №5 вивчається тема «Укладення Берестейської церковної унії». Учні ознайомлюються зі зміною церковних структур з православної на унійну. Ця подія зумовлена як політичними, так і соціальними обставинами кінця XVI століття та впливом релігійних протиріч на соціальні верстви населення в Речі Посполитій. Саме тому для більшої наочності та глибшого розуміння теми уроку та вивчення глобальних історичних процесів, в які була втягнута Волинь, доцільно використовувати історичні приклади локального характеру. Вони допоможуть дітям навчитись співвідносити причини та наслідки Берестецької унії 1596 р. з життям конкретних громад, наприклад села Полапи. Дане село є саме тим зразком, який характеризує розвинуту звичайну парафію, що напряду перенесла на собі вплив міжконфесійних змін після Берестейської унії 1596 р. Вчитель історії повинен використовувати під час проведення уроків різні інтерактивні методи навчання. При вмілому їхньому застосуванні педагог в взаємодії з учнями може допомогти їм ефективно засвоїти дану тему. Матеріали здобуті в ході магістерського дослідження можуть бути використані як джерела

для прикладу в ході роботи з 8 класом. Для вивчення теми “Укладення Берестейської церковної унії” можна застосувати такі методичні прийоми:[50]

Метод «Історичний портрет громади» передбачає насамперед безпосередню роботу з відомими фактами та легендами. Зібравши інформацію учні діляться на дві команди щоби створити більш цілісну картину того, як унія в Бересті 1596 р. впливала на селянство в період входження Волині до складу Речі Посполитої. Перша команда “Юні історики” аналізує уривок з джерела в якому йдеться, що після підписання Берестейської унії полапівська парафія не одразу сприйняла латинські та греко-католицькі елементи для богослужінь, що ілюструє складність релігійного переходу для селян. Вони повинні дати відповідь на запитання: що на їхню думку заважало громаді сприйняти унію? Використання даного прикладу допомагає педагогу наочно продемонструвати, як такі звичайні культові нововведення відбивалися на повсякденному житті парафії. Також з цього можна побачити їхнє ставлення до цих змін. [57],[50]

Друга команда “Археологи” працюватиме над джерелом, де увага акцентована на архітектурних особливостях дерев’яної церкви Полапів побудованої на честь святого великомученика Микити. Вони аналізують матеріал взятий з візитацій в якому детально перелічені нові зміни за вказівками благочинних та єпископа. У джерелі можна простежити невдоволення церковної адміністрації темпами виконання настоятелями поставлених задач, а також досягнутими результатами. “Археологи” мають висловити свою думку з приводу того чи адаптувалась релігійна громада в цей період до нового устрою релігійного життя. [57]

Метод “Історичного портрету громади” є наочним свідченням адаптації полапівської парафії до нових культурно-релігійних реалій. Такий підхід цілком може відповідати вимогам НУШ, адже допомагає сформування базові компетентності учнів. Серед них найважливішими є здатності критичного мислення та співставляння локальних і глобальних історичних процесів. Застосування цього методу чудово було би використовувати на уроках в

Полапівському ліцеї. Локальний матеріал дозволить збільшити інтерес до краєзнавчої історії та зазначеної теми уроку.[50],[47]

Наступним вчитель історії може використовувати „метод інтерактивної розповіді“, що полягає в залученні дітей до активного відтворення ключових подій. Це можна зробити через спільне обговорення, ігри чи створення ними хронологічної таблиці, яку потрібно буде озвучити. Даний педагогічний прийом допоможе дітям сформувати більш якісне уявлення ходу та послідовності подій. Цікавим буде запропонувати учням уявити себе на місці селянина Полап кінця XVI століття. Можна обговорити, що за труднощі на їх думку виникали тоді при переході православної церкви до унії. Вчитель в ході цієї справи подає інформацію з магістерського дослідження, що містить: свідчення про церкву Великомученика Микити, згадки про опір унії релігійної парафії, а ще про роль настоятеля як духовного посередника між церковною владою та світським селом. Дана форма інтерактивної розповіді дозволяє дітям не тільки легше сприймати подану інформацію пасивно, а й самотушки спробувати її аналізувати. Можна дати учням завдання самостійно сформулювати власну думку про релігійно-соціальне життя в Речі Посполитій.[50]

Словесний метод включає в себе використання опису впровадження Берестейської церковної унії 1596 р. вчителем. Він зачитує невелику оповідь з додаванням матеріалу магістерської роботи (архівних даних, письмових свідчень старожилів) адаптованого для восьмикласників. Це значно спростить роботу дітям оскільки вона цілком відповідає вимогам навантаження згідно з їхніми розумово-фізіологічними можливостями. Після цього педагог задає учням кілька питань спонукаючи їх до самостійного пошуку на них правильних відповідей. Можна використати 5 прикладів:

1. Чому частина православного єпископату вирішила підписати унію в Бересті 1596 р.?
2. На прикладі села Полапи скажіть в чому була складність її реалізації?
3. Як ви гадаєте які інтереси переслідувала католицька сторона

проаналізувавши історичне джерело?

4. Як на вашу думку на підписання Берестейської унії відреагувало селянство?

5 Які наслідки унії для наших земель на основі історичного джерела ви можете назвати?[58]

Ще одним цікавим завданням з залученням словесного методу є вправа, суть якої полягає в усному складанні розповіді (уявити себе на місці старожила села Полапи) про унію. Вона повинна включати в себе її причини, датування, позиції сторін та наслідки для суспільства. Вчитель вислухавши розповідь аналізує відповіді підкреслюючи ключові моменти події. У разі допущення учнем похибок в хронології чи поданні фактів педагог допомагає їх виправити. Інші учні активно долучаються до обговорення аналізуючи вивчений матеріал. Досить важливо, щоб діти зрозуміли чому підписання Берестейської церковної унії викликало конфлікт в суспільстві. Після вправи разом з класом підбиваються підсумки.[58],[55]

У 9 класі вивчається параграф №2 «Наддніпрянська Україна у складі Російської імперії наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.» за підручником (Історія України, 9 клас, автори: О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, Київ, «Ранок», 2017 р.). У ньому учні знайомляться з адміністративно-економічними процесами, які відбулися на українських землях після включення їх до складу Російської імперії. Після III поділу Речі Посполитої в 1795 р. відбулись адміністративно-територіальними реформи, зміни у соціально-економічній структурі та трансформація в культурно-релігійному житті населення. Навчальна програма має на меті сформувати в учнів розуміння ролі імперських реформ, оцінки впливу їх на місцеве суспільство, створення уявлення про життя селянства, міщанства і місцевої шляхти в нових умовах політичного устрою.[49]

Матеріали магістерського дослідження селянства в Полапах можуть бути використані як локальний приклад для висвітлення цих глибинних процесів.

Оскільки відбувся новий адміністративно-територіальний поділ на губернії потрібно працювати з картою. Тут педагогом застосовується наочний та дослідницький методи навчання. На мапі Наддніпрянщини намалювана і Волинська. При розгляді губернських центрів, великих міст, великих міст можна дати завдання знайти своє село, наприклад Полапи. Далі учні мають дати відповідь, як на їхню думку адміністративний поділ впливав на життя суспільства. Цей педагогічний прийом дозволить дітям краще запам'ятати навчальний матеріал, а залучення краєзнавчого матеріалу як приклад дозволить підвищити інтерес до теми та налаштувати їх на подальшу роботу. [62]

У підручнику вказано, що навчання велося російською мовою, а українська розглядалась як “мужицький діалект”. Далі можна попрацювати з історичним джерелом застосувавши краєзнавчий підхід. Оскільки ця тенденція напряду пов'язана з Волинською губернією, то прикладом може послужити уривок про полапівську парафіяльну школу грамоти 1895-1896 рр.. Відомо, що в ній навчалось 13 хлопців, описано хто навчав, яке жалування отримував і мав домашню освіту. Додатково вчитель зачитує фрагмент зі спогадів священика Волинської єпархії в якому він згадував: “Многое детям растолковывал наречием их родным, а затем обучал по-росийски». Педагог допомагає дітям зрозуміти про що йдеться переклавши на українську мову, однак перше зачитке оригінал. Це додасть інтерес до справи. Учні аналізують джерела (3-4 хвилини). Вчитель задає наступні питання:

1. Якою мовою навчали дітей в школах?
2. Чому так мало дітей навчалось в Полапах і як це могло вплинути на рівень освіти селян?
3. Як русифікація впливала місцеве населення?
4. Чому навчали не українською мовою?

Учні давши правильні відповіді на це аналітичне завдання знатимуть яким чином реалізовувалась політика русифікації в освіті на Волині. Це дозволить їм співвідносити локальні історичні процеси з

загальнонаціональними. Також застосування даного методу допоможе дітям зрозуміти значення мови в імперській політиці. Для висвітлення краєзнавчої локальної історії як реконструкції може бути використана вправа “Вжійся в образ”. Дітям пропонується уявити себе учнями полапівської парафіяльної школи 1895 року. Їм потрібно записати 4-5 речень: як виглядає урок, якою мовою, що їм важко пояснити. Після написання учні читають свої відповіді та спільно обговорюють власні думки. Разом з вчителем клас формулює висновки уроку. Домашня робота може включати в себе творче чи дослідницьке завдання. У першому випадку це написання міні-розповіді: “Як би змінилося моє життя, якби я жив(жила) в Волинській губернії в 1840-х рр.?”. У другому можна поставити завдання знайти легенди чи відомості про шкільне навчання в Російській імперії, що збереглись в усній пам’яті старожилів від їхніх предків. Воно допоможе учням вдосконалити навички виділяти важливу історичну інформацію, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки та навчитися вести міні-дослідження. [59],[49],[57]

У підручнику (Історія України, 9 клас, автори: О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, Київ, «Ранок», 2017 р.) на уроках вивчається параграф №10 “Культура України. Розвиток освіти, науки та літератури”. У 1-му пункті “Умови розвитку культури на українських землях” як локальний приклад можна застосовувати матеріали з магістерського дослідження. Політика Російської імперії щодо асиміляції місцевого населення виражалась у селі Полапи в імперському підході до культури та мови. У державних установах всі справи велися російською мовою, а ключові пости займали росіяни. Вчитель може застосувати дослідницький метод на уроці надавши дітям уривки про культурні традиції полапців в кінець XVIII – першу половину XIX століття. Матеріал вибрано легкий для сприймання учнями 9 класу. У уривках згадується, що у 1849 р. граф Браницький був позбавлений правом володіння с. Полапи і воно перейшло в державну власність. Запроваджувались дні села, проведення поминальних субот та про рівень освіти. На ознайомлення з історичним джерелом дається близько 4 хвилин. Після цього учні мають відповісти на

питання як на їхню думку це вплинуло на українське селянство і чому. Доцільно залучити це метод спільного обговорення, щоб додати інтерактивності в урок. Як наслідок, завдяки правильному педагогічному використанні матеріалів магістерської роботи діти можуть покращити свої навички. Зокрема, аналізувати історичне джерело та на основі цього формулювати власну думку. Цей метод допоможе критично ставитись до отримуваного матеріалу. Через залучення педагогічних прийомів діти значно краще запам'ятовують нову тему уроку. [49],[56]

Окрім уроків можна створити факультатив “Історія рідного краю” у Полапівському ліцеї. Зроби курс по історії Полап для учнівської молоді, що бажає знати історію свого села. Для її вивчення дуже потрібні матеріали з магістерської роботи. Це зумовлено перед усім малою кількістю літератури про село. У відкритому доступі є лише поодинокі статті, які в своїй більшості часто повторюють вже відому інформацію. У магістерській зібрано унікальні свідчення старожилів більшості, які майже ніде не опубліковані для загального використання. Ця праця містить найбільше інформації про історію села Полапи в період його входження до складу Речі Посполитої (1569-1795 pp.) та Російської імперії (1795-1917 pp.). Також ще однією сильною стороною доцільності її використання є факт, що дана робота вперше об'єднала в собі більшість відомого матеріалу в одній праці. Якщо додати ще історію села Полапи в період XX – початку XXI ст., то можна сформувати цілий курс для вивчення її в школі на факультативі. Доцільно розбити інформацію на 8 тем: “Виникнення села Полапи. Історико-географічні особливості регіону”, “Полапи в часи Речі Посполитої (1569-1795 pp.)”, “Село Полапи в складі Російської імперії (1795-1917 pp.)”, “Полапи у міжвоєнний період (1917-1939 pp.)”, “Село Полапи в роки Другої світової війни (1939-1945 pp.)”, “Волинська трагедія 1943 року в Полапах та сусідніх селах”, “Полапи в період 1945-1991 pp.”, “Полапи на початку XXI століття”. [49],[54],[62]

Для наочності цінним було б використання додатків з магістерського дослідження: фотографія 1930-х pp. Свято-Успенської полапівської церкви

(діяла 75 років в період 1868-1943 рр.), топонімічна карта села, карта 1910-го року, ілюстрацію відтиску церковної печатки 1894 р. та відтиску печатки володимирського духовного управління. Їх можна подавати у вигляді слайдів презентації на проекторі. Це збільшить інтерес до вивчення поданого матеріалу та допоможе візуально його запам'ятати. Потрібно додати ще карти Руського воєводства, Волинської губернії, польську карту 1930-х рр. західноукраїнських земель та сучасні карти. Для використання супутникових знімків дуже добре підходить додаток “Планета Земля”. За допомогою додатку “Vetus Maps” можна побачити вже накладені старі карти різних епох на гугл карту. Вони звісно матимуть похибку і не точно покажуть умовні позначення, але все ж досить добре. Програма з аналогічними функціями “Guru Maps” дозволяє додати точку GPS на вже накладені старі карти. Усі ці програми та використання матеріалу магістерської роботи дозволять не тільки якісно висвітлювати навчальні теми на факультативі, але й іти в ногу з часом. У сучасному інформаційному суспільстві вміння педагогом подати зібраний матеріал дозволить підвищити рівень знань дітей про краєзнавчу історію.[44],[45],[49]

Далі вчитель використовує дослідницький метод. Учням можна дати завдання порівняти наявні карти між собою. Їм потрібно проаналізувати, що на них змінилось в селі, а що залишилось. Педагог і діти спільно обговорюють вивчений матеріал надаючи аргументи своїм думкам. Учні повинні зрозуміти як польська, російська та радянська державна політика проявлялася на житті полапців. На основі матеріалу магістерської роботи вчитель може розповісти про побут, економічне становище, традиції, що збереглись з Речі Посполитої та Російської імперії. Аналіз свідчень старожилів про толоку, вечорниці, святкування релігійних свят, Першу світову війну дає можливість краще ознайомитися з особливостями життя полапців. Робота з джерелами дозволить учням у подальшому самостійно знаходити потрібну інформацію, вміти робити причинно-наслідкові висновки, критично ставитись до отримуваної інформації. Оскільки є точні відомості про Свято-Успенську церкву (1868-1943 рр.) учнів можна відвести на місце де вона колись стояла. Заодно варто сходити до

“Ятківського колодязя”, який ще досі функціонує. Вчитель за допомогою матеріалу з магістерського дослідження зможе пояснити дітям історію його виникнення. Це яскравий приклад толоки. Навіть до цього часу право використання його мають 4 родини, але дозволяють брати воду всім. Також ще однією причиною відвідати криницю є факт, що воду на Водохреща освячували за спогадами Циган Марії Остапівної саме в ньому. Розповісти про традиції полапців обрядового характеру в цей день. Також наступними локаціями будуть місця, де стояли 3 млини. Спільно з учнями можна визначити за допомогою карт та допоміжних програм, які дороги були ключовими в здійсненні транспортування та пересування для села Полапи. Можна вияснити, які з них збереглися до сьогодні. Екскурсія дозволить наочно ознайомити дітей з історією села Полапи. Вони зможуть краще розумітися в історико-географічних особливостях означеної місцевості. Це значно збільшить інтерес до навчання. Під час екскурсії можна сфотографувати відвідані історичні місця та об’єкти і пізніше зробити на їх основі презентацію. Це допоможе ще раз повторити навчальний матеріал. [49],[62]

ВИСНОВКИ

На основі дослідження історії села Полапи в період Речі Посполитої (1659-1795 рр.) можна зробити висновок, що населений пункт вже в середині XVI ст. активно функціонував як адміністративна одиниця у складі Любомльського староства, про що засвідчують дані з люстрації 1564 р., де Полапи відмічені серед королівських маєтностей. Станом на сьогоднішній час немає відомої дати його заснування. Наявність картографічних та актових підтверджень і легенд дають змогу віднести початки села до пізнього середньовіччя. Топоніміка села зберегла сліди усної традиції та низку різновидів найменувань («Полапи», «Полопи», «Polapy»), що дає привід для ствердження його давнього походження та пізніше подальшу трансформацію під впливом литовського та польського управління.

Економічний та соціальний розвиток села Полапи у XVI ст. має типові риси для волинської моделі господарювання селянства Речі Посполитої. Описи відомі у ході “люстрацій” сільських обов’язків щодо сплачення податків допомагають відтворити загальну структуру феодальних повинностей: натуральні, загальнообов’язкові роботи обробки земельних наділів плугами, запасання сіном та лісовою продукцією, а ще постачання меду, курячих яєць, м’яса риби та овець. Також сплата грошових податків феодалу. Наявність вітрового млина, сукновальні та водойми, що давали стабільний дохід засвідчують, що в селі була не широка спеціалізація господарства. Були економічні спроби диверсифікувати населений пункт. Сумарна кількість всіх зібраних надходжень після оподаткування становила (171 флорин і 4 гроші). Ця інформація дає можливість свідчити, що село в той період є прикладом економічно розвиненої сільської громади, що зумовлювало стабільні надходження в казну Любомльського староства.

У Середньовіччі надзвичайно помітний вплив на селянство мало релігійне життя та духовні цінності. Село було вклинене в церковну структуру

Холмської єпархії, а після підписання унії в Бересті 1596 р. Вже попали в новостворену систему уніатського єпархіального управління. Факт участі полапівського настоятеля на ім'я Лука в церковному Соборі 1620 року вкотре доводить важливість діяльності місцевої парафії в загальному релігійному житті Любомльського староства. Взявши до уваги поодинокі згадки про судові скарги сільського священства на старостинських чиновників та представників адміністрації міста Любомля можна простежити значну поширеність тиску на місцевих кліриків. Це чудово вписується в тогочасні значно ширші конфесійні проблеми та протиріччя в Холмській землі у XVII ст. Дуже важливим періодом церковно-релігійної історії села Полапи є час діяльності в Любомлі знаменитого гетьмана Івана Виговського. Він почав управління староством отримавши з рук короля Яна Казимира в довічний дар Любомльську маєтність та прилеглі до неї села. Виговський зумів на 6 років відновити православ'я в 13 парафіях та вивести їх з-під юрисдикції унійного єпископа. Його дарування земельного наділу та грошових пожертв полапівській церкві дають змогу впевнено стверджувати, що сільська церковна інфраструктура була значимою частиною культурно-політичної діяльності гетьмана в Любомльському старостві. Проте вже безпосередньо після його розстрілу православна віра знову зазнала значних утисків від своїх церковних опонентів і зрештою занепала, а парафію знову повернули під управління унійного єпископа Якоша Суші.

Опрацювання літературних джерел XVIII ст. дозволяє простежити стабілізацію церковної життєдіяльності парафії. Доказом цього твердження є факт відбудови церкви на честь Великомученика Микити, наявність дорогого культового начиння, службових книг друкованих Почаївською лаврою, регулярність візитацій благочинним та єпископом та діяльність в храмі кліриків Максиміліана, Павла Гуцяля, Старкевича та інших. Уцілілі описи церковного майна, вкотре засвідчують значну цінність культових предметів і виділяють полапівський храм серед сусідніх сіл. Підтримка зв'язків з такими великими духовними центрами як Почаїв і Львів свідчать про інтеграцію парафії в загальний духовний простір Холмської землі.

На кінець XVIII ст., ще до третього поділу Речі Посполитої в 1795 р., село Полапи залишалися культурно розвиненою церковною парафією з досить усталеними інституціями. На відміну від сусідніх сіл Сокіл, Гупали та Рогові Смоляри, полапці мали свою дерев'яну церкву та багаторічну спадковість з прогресивною громадською духовністю. Дані аргументи створюють ґрунт для того щоби вважати його не просто переферійним, а досить прогресивним. Село жило відносно спокійним життям. Кожної неділі до храму через лісові дороги приїжджали парафіяни з сусідніх сіл, що були без нього.

Після III поділу Польщі в 1795 р. Полапи увійшли до складу Російської імперії. Буквально відразу почалася реорганізація церковного життя притчу: громада знову перейшла з унії до православ'я, духовні клірики, що не мали бажання виходити, були насильно позбавлені попередніх посад, а на їх місце прийшли нові священики. Конкретна подія наочно демонструє як з однієї сторони важливість політичного тиску на настоятелів, так і з іншої бажання місцевих релігійних громад до відновлення православної конфесії. Церква побудована на честь святого Микити забезпечувала більшість духовно-культурних потреб не лише полапців, але й сокільців, гупальців та рогових смолярчан, формуючи цілісну громадську систему, що увібрала в себе 168 дворів і більше 1000 мешканців.

Наявність власних орних земельних наділів, сінокосів та значних лісових угідь зумовило грошову стабільність для церкви. Громада дозволяла собі виплачувати „десятину” (жалування) своїм настоятелям, а також утримувати допоміжні будівлі. Цей факт підкреслює важливе значення церковного володіння у соціально-економічній структурі полапівської громади. Соціальне і економічне становище села в XIX – початку XX сторіччя відзначалося сталим поетапним розвитком ремесництва, підприємництва та землеробства. У Полапах люди займалися обробіткою земельних наділів, розбудовою хуторських господарств, скотарством, а ще деякими ремеслами: ковальництвом, столярством, плетінням, будівництвом, ткацтвом, вишиванням, мельництвом та іншими промисловими справами. Це дозволило забезпечити виробленою

продукцією не тільки елементарне матеріальне існування родин, але й підтримувало традиційні форми передання досвіду культурного та побутового характеру. Наприклад цього є складний процес виготовлення жінками полотна, його подальше відбілювання, а пізніше ще й вишивання. Кінцевий продукт - рушники і сорочки формували свого роду власну сільську культурну ідентичність. Це сприяло збереженню народних традицій відзначених у свідченнях старожилів та в джерельних матеріалах. Розвиток ремісничої справи поряд зі звичними аграрними (землеробством і тваринництвом) заняттями створював базу для самостійного забезпечення і покрокового фінансового піднесення населення Полап.

Освітня сфера теж значно розвинулась: станом на 1895–1896 рр. є згадка про діяльність школи грамоти, навчатися в якій могли хлопці, а вже на початок XX сторіччя місцевим керівництвом було організовано нові заклади навчання. Вони включали до себе однокласні училища в місцевих селах. Тенденція появи нових закладів освіти, підготовка педагогів та їх фінансова підтримка Російською імперією допомогла підвищенню рівня освіченості селян. Ця база дозволила їм розширити культурний світогляд інтегруючи полапців в культурну сферу держави. Розвиток села в Російській імперії характеризувався поєднанням збереженого традиційного устрою господарства і ремісництва. У останнє поступово залучали інноваційні тоді форми організації роботи та технології. Науково-технічний прогрес, що відбувся наприкінці XIX – початку XX століття, не міг не позначитися на розвитку Полап. Це сформувало певну базу для підтримки соціально-економічного життя населення, сприяло збереженню самобутності, а освіта посиленню ролі православної церкви для селянства. Полапи інтегрувавшись в Російську імперську систему можуть розглядатися як приклад адаптації селянства до нових політично-економічних викликів, зберігаючи при цьому власну ідентичність та культурну спадщину.

28 липня 1914 року почалась Перша світова війна. Вона була найбільшим протистоянням, що докорінно змінив життя не тільки селянства Волині, але й цілої Європи. До його початку селяни жили відносно спокійним господарським

життям, а потім вони зіткнулися з виром військових дій. До 1915 р. лінія фронту проходила через Володимир-Волинський повіт, включно з селом Полапи. Близько 60 % працездатних чоловіків було мобілізовано до лав російської армії, а забрано в населення більшість коней. За свідченнями старожилів, у кожному десятому дворі воював принаймні один чоловік. Залишалися, здебільшого жінки, діти та старші люди. Вони мусили самотійно займатися обробіткою землі, доглядати за худобою та виконувати державні повинності. Фронт на Волині у 1915–1916 рр. змінювався декілька разів. Через село Полапи російські та австрійські війська. Частина селян була насильно евакуйована на схід, переважно до Курської, Брянської і Саратовської губерній. Полапи зазнало повоєнної розрухи: пошкоджені хати, занедбані поля та розграбоване майно. Проте селяни відновлювати господарство протягом наступних років. Війна зрушила традиційний спосіб життя селян та прискорила активізацію політичної думки під впливом революційних процесів.

Життя селянства було тісно пов'язане з релігійними традиціями і культурою, що збереглися з часів Речі Посполитої та Російської імперії. Вони визначали повсякденний ритм населення та зберігали духовні цінності. На кінець XIX сторіччя у парафіяльних книгах єпархії зафіксувалися введення вселенських поминальних субот, що служилися перед і під час Великого посту, а також на Троїцьку та Дмитріївську суботи. Значимим для селян було свято святого Юрія (23 квітня за юліанським календарем). Його шанували як покровителя пастухів та худоби тому тоді починали сезон випасу. Поширеною практикою була толока. Вона включала в себе різні види праці: жнива, будівництво будинків та допоміжних споруд, викопування колодязів, запасання деревиною. Толока мала не тільки економічне значення, але й релігійно-моральний характер, адже залишати когось у біді вважалося гріхом. Особливо це стосувалось допомозі малозахисчених людей (сироти, вдови чи бідняка).

Полапці практикували спільні заходи при забої свині чи збору врожаю. Важливе місце мало дозвілля. Вечорниці, спільно організовувались після виконання господарської праці. Це дало можливість селянам ділитись

новинами, співати народні пісні, слухати усні легенди та перекази від старожилів. Вони передавали молодшому поколінні історії про минуле та описували традиції, таким чином формуючи усну історичну пам'ять та зберігаючи прийнятні моральні основи поведінки.

Завдяки традиціям, що залишились ще з часів Речі Посполитої та Російської імперії селянство зуміло зберегти власну цілісність та культуру навіть у скрутні часи. Толока, релігійна обрядовість та спільні вірування допомагали населенню продовжувати нести традиційну ідентичність села. Село Полапи виступало прикладом того, як духовні та соціальні практики можуть інтегруватися у повсякденність.

Вивчення на уроці Історії України теми “Берестейська унія” за підручником для 8 класу (Гісем, Мартинюк, 2021) передбачає ознайомлення дітей з релігійними процесами та соціально-політичними реаліями кінця XVI сторіччя та впливом створення унії на населення в Речі Посполитій. Для кращого розуміння глобальних процесів доцільно використовувати локальні приклади, зокрема село Полапи, яке демонструє, як релігійні та політичні зміни відбивалися на житті сільської громади.

За допомогою методу “історичний портрет громади” можна проводити роботу з використанням конкретного фактажу, в також свідченнями старожилів: оновлення внутрішнього оздоблення храму, роль настоятеля збереження народних традицій. Учні аналізують матеріал, роблячи висновки, формують власне уявлення про життя селянства впровадження після Берестейської унії. Цей підхід дозволяє розвинути в дітей критичне мислення та розуміння церковно-соціальних процесів.

Метод інтерактивної розповіді сприяє залученню школярів до активного відтворення історичних подій за допомогою: рольових ігор, спільного обговорення, хронологічного ланцюжка. Діти можуть уявити себе селянином-полапцем XVI століття, обговорюючи з колегами тематику труднощів переходу від православної церкви до унійної. Використання ними матеріалів із

магістерської роботи дозволяє зробити урок більш наочним і живим.

На уроках Історії України за темою “Наддніпрянська Україна у складі Російської імперії” (9 клас, Гісем, Мартинюк, 2017) може бути використаною інформація з магістерської роботи. Її доцільно подати як приклад впливу адміністративних, соціальних, економічних та культурних змін на населення. Матеріали магістерського дослідження можна використовувати для вивчення краєзнавства в освітньому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Архівні матеріали

1. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 35, оп. 10, спр. 107. 1828–1847 рр.
2. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 11. 1845 р.
3. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 12. 1846 р.
4. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 192. 1849 р.
5. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 52. 1861 р.
6. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 56. 1862 р.
7. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 58. 1863 р.
8. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 60. 1864 р.
9. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 35, оп. 10, спр. 107. 1828–1858 рр.
10. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 11. 1845 р.
11. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 12. 1846 р.
12. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 192. 1849 р.

13. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 35, оп. 10, спр. 171. 1858–1885 рр.
14. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 52. 1861 р.
15. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 56. 1862 р.
16. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 58. 1863 р.
17. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 60. 1864 р.
18. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 35, оп. 10, спр. 107. 1828–1852 рр.
19. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 11. 1845 р.
20. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 12. 1846 р.
21. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 193, оп. 1, спр. 192. 1849 р.
22. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 35, оп. 10, спр. 171. 1853–1885 рр.
23. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 35, оп. 10, спр. 75. 1838–1859 рр.

Усні свідчення

24. Охманюк Юхим. Усне свідчення. Записано вчителем історії Полапівського ліцею Маляс Н.О.
25. Маляс Юхим. Усне свідчення. Записано вчителем історії Полапівського ліцею Маляс Н.О.

26. Демчук Єва (1929 р.н.). Усне свідчення. Записано Циганом Іваном Володимировичем. Архів автора.
27. Циган Марія Остапівна (1937 р.н.). Усне свідчення. Записано Циганом Іваном Володимировичем. Архів автора.
28. Пшава Катерина Павлівна (1924 р.н.). Усне свідчення. Записано Циганом Іваном Володимировичем. Архів автора.
29. Охманюк Микола Іванович (1937 р.н.). Усне свідчення. Записано Циганом Іваном Володимировичем. Архів автора.
30. Купира Марія Олександрівна. Усне свідчення.
31. Пастернак Анатолій. Усне свідчення. Записано Циганом Іваном Володимировичем. Архів автора.
32. Ціп'ящук Василь Дмитрович. Усне свідчення. Записано Циганом Іваном Володимировичем. Архів автора.
33. Пшава Степан Хомич (1932 р.н.). Усне свідчення. Записано Циганом Іваном Володимировичем. Архів автора.
34. Сидняк Марія. Усне свідчення. Зібрано вчителями та учнями Полапівського ліцею.
35. Федонюк Анастасія Іванівна. Усне свідчення. Зібрано вчителями та учнями Полапівського ліцею.
36. Пшава Ганна Олександрівна. Усне свідчення.
37. Сень Марія (1936 р.н.). Усне свідчення. Записано Циганом Іваном Володимировичем. Архів автора.
38. Кузьмич Христина Іванівна. Усне свідчення. Зібрано вчителями та учнями Полапівського ліцею.
39. Веремчук Надія Вікторівна (1936 р.н.). Усне свідчення. Зібрано вчителями та учнями Полапівського ліцею.
40. Корінчук Уляна Андріївна (1929 р.н.). Усне свідчення. Зібрано

вчителями та учнями Полапівського ліцею.

41. Веремчук Микола Сирович (1936 р.н.). Усне свідчення. Зібрано вчителями та учнями Полапівського ліцею.

42. Піддубенець Сергій Юхимович (1929 р.н.). Усне свідчення. Зібрано вчителями та учнями Полапівського ліцею.

43. Сулік Олександр Павлович (1932 р.н.). Усне свідчення. Зібрано вчителями та учнями Полапівського ліцею.

Монографічна література та аналітичні статті

46. Батюшков П.М. Волинь. Історичні долі південно-західного краю. Дніпропетровськ: Січ, 2004. 424

47. Безик В. В. Річний звіт за 2017 рік Свято-Успенської церкви с. Полапи, Любомльського свято-Пантелеймонівського благочиння Волинської єпархії.

48. 100 років злетів і випробувань: на Волині у прикордонній громаді привітали ювілярку. URL: <https://vsn.ua/news/100-rokiv-zletiv-i-viprobuvan-na-volini-u-prikordonniy-gromadi-privitali-yuvilyarku-53338>

49. Гісем О.В., Мартинюк О.О. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів. Харків: Видавництво “Ранок”, 2017

50. Гісем О.В., Мартинюк О.О. Історія України: підручник для 8 класу навч. закладів. Харків: Видавництво «Ранок», 2021. 192 с.

51. Зубчук К. Як храм у Полапах горів, то в сусідніх селах видно було. *Волинь*. №46 (15 листоп.).

52. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. НАН України; Інститут історії України. В. А. Смолій (відп. ред.) Київ: Наук. Думка, 2006. Т.1. 632 с.

53. Маляс Н.О. Село Полапи. URL: https://polapy.ucoz.ua/load/maljas_n_o/selo_polapi/2-1-0-2

54. Минуле й сучасне Волині та Полісся. Перша світова війна на Волині та Волинському Поліссі. Науковий збірник. Випуск 58... Луцьк, 2016.-261 с.
55. Остапюк О. Археологічні пам'ятки Шацького поозер'я. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Випуск 45. Шацьке поозер'я у світовій та українській історії.* Науковий збірник. Матеріали XLV Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конф.(м. Луцьк - смт. Шацьк, 24-26 травня 2013 р.). Луцьк: Волинські старожитності, 2013.
56. Остапюк О. Гетьман Іван Виговський і Любомльщина. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Вип. 25: Любомль в історії України та Волині:* Матеріали XXV обласної історико-краєзнавчої конференції. Луцьк: Волинські старожитності, 2007. С. 44-52.
57. Остапюк О. З історії церкви с. Полапи Любомльського району. *Волинська ікона: дослідження та реставрація:* Матеріали XIX міжнар. наук. конф. (м.Луцьк, 24-25 жовтня 2012 р.). Луцьк: Волинський краєзнавчий музей, 2012. С. 195-199.
58. Остапюк О. Зміни адміністративного поділу Любомльщини. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Випуск 63: Любомль та Любомльщина в українській та європейській історії:* Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої конференції (24 - 25 жовтня 2017 року, м. Любомль) /Упоряд. Г.Бондаренко, О.Остапюк, А.Силук. Луцьк, 2017. С. 406-420.
59. Присяжнюк Ю.П. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. Черкаси: "Вертикаль", ПП Кандич С.Г., 2007. 640 с
60. Sygowski P. Trochę informacji o unickich oltarzach, monstrancjach innumerable wyposażeniu Oral o cerkwi p.w. sw. Nikity w Polapach kolo Lubomia w XVIII w. *Rocznik Chełmski.* 2012. T.16. S. 309-314..
61. З вас В. Щоб міг розказати правду про минуле зло, Бог залишив мене

. *Наше життя*. 2022. №53 (13 жовт.)

62. Циган І.В. Минуле села Полапи очима старожилів. Україна у світовому просторі: минуле і сучасність: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та аспірантів” (м. Луцьк, 29 квітня 2025 р.) мупорядники Н. В. Кінд-Войтюк, Д. Г. Гусак. Луцьк, 2025.

63. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року) Т. 2. Вінніпег, 1986. 580 с. (Інститут дослідників Волині. – Ч. 55)

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Церква Успіння Божої Матері
в селі Полапи Любомльського
повіту.

Фото зроблене у 1930-х роках.

ДОДАТОК Б

Відтиск церковної печатки села Полапи
1894 року.

ДОДАТОК В

Карта села Полапи 1910 р.

У центрі позначено Успенську церкву. Великі подвір'я обведені межами. Ключові дороги проходили через ліси у села: Сокіл, Запілля, Куснища, Згорани, Гупали. На півдні від села був позташований лім

ДОДАТОК Г

Відтиск церковної печатки
Володимирського духовного
управління РПЦ.

Такі печатки ставили в метричних
книгах напочатку звіту. Настоятель
записував дані про народження,
вінчання, причастя та смерть щорічно.
Інформація подавалась досить точно і
супроводжувалась підписами
священика та дячка.

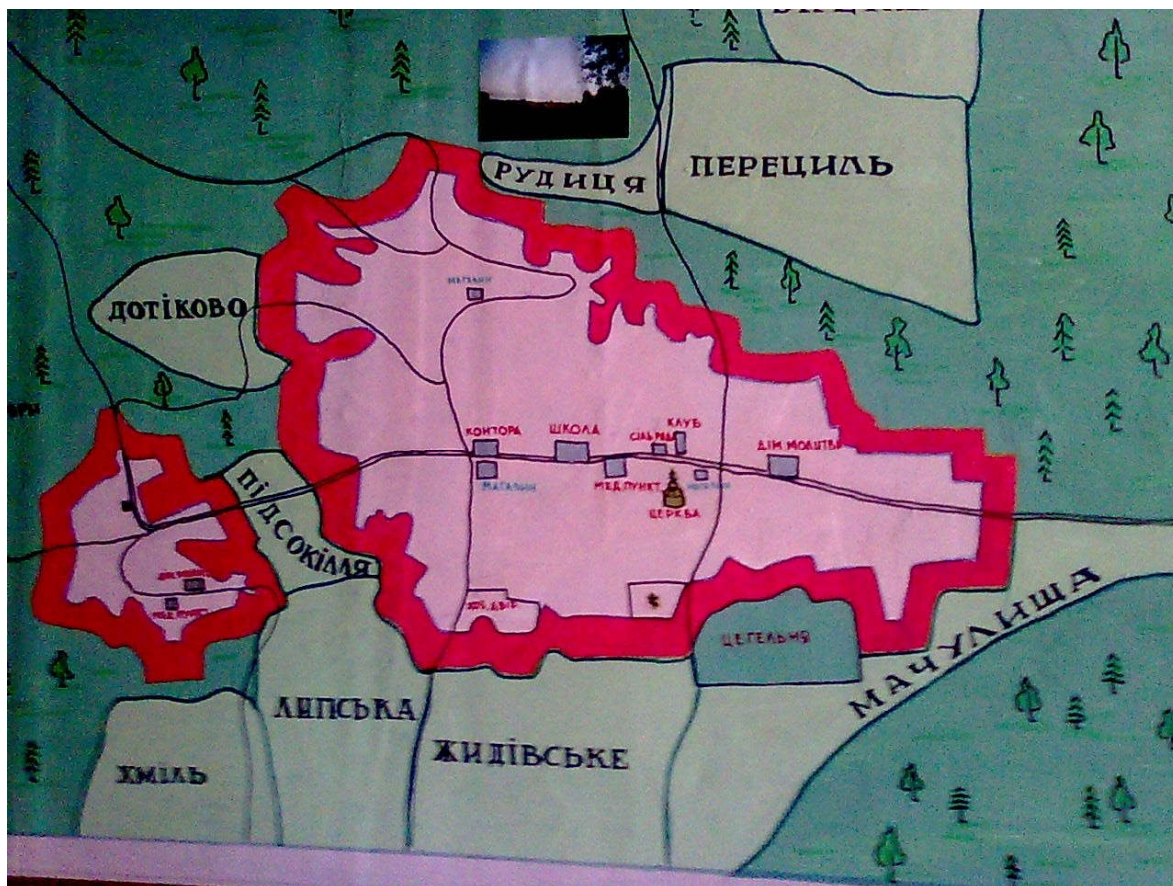
ДОДАТОК Д

Старожил Пшава Катерина Павлівна 1924 р.
народження.

Померла у 2025 р. у віці 100 років будучи на
той час найстарішою жителькою села
Полапи. Вона розповідала про церкву,
традиції і перекази від своїх батьків.

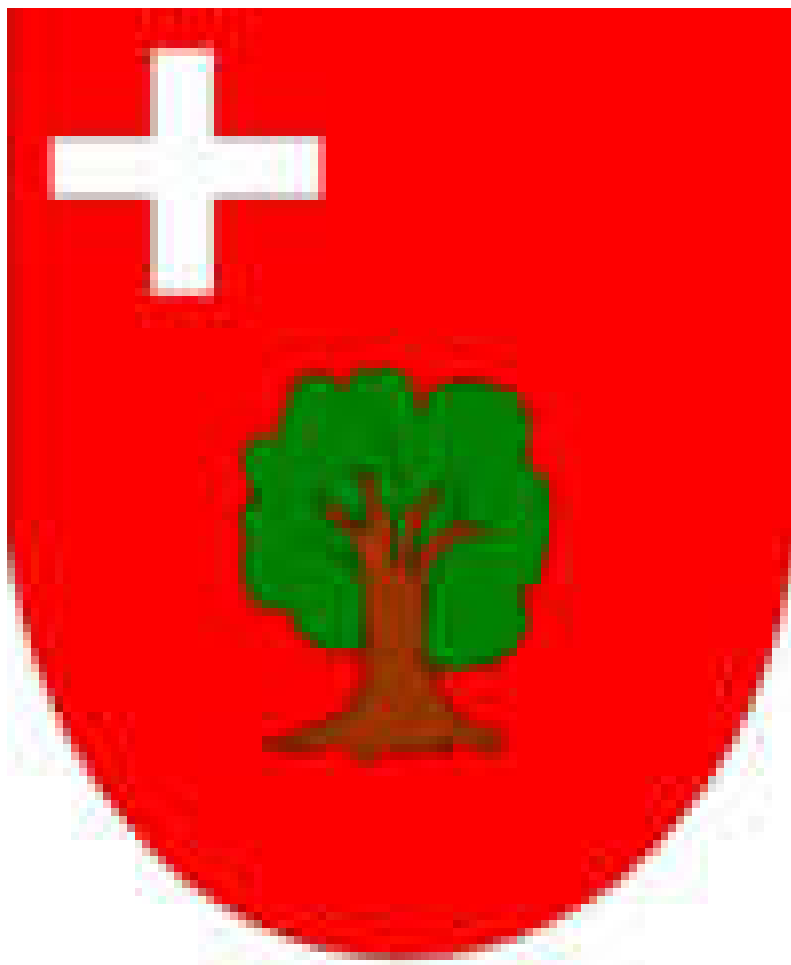
ДОДАТОК Е

Умовна топонімічна карта села
Полапи.

Створена спільними
стараннями вчителів та учнів
Полапівського ліцею. Оригінал
розміщений У школі в
історичному кутку на першому
поверсі.

ДОДАТОК Є

Сучасний герб села Полапи.

Ключовим на тлі герба є дуб-велетень, що являється на сьогодні ботанічною пам'яткою. Він є символом незламності села Полапи, хранитель історичної пам'яті багатьох поколінь.